

GYÉMÁNT RICHÁRD*

III. (Orániai) Vilmos, az európai protestantizmus védelmezője**

A holland származású III. (Orániai) Vilmos politikai életrajza lebilincselő olvasmány. A korán árvaságra jutott Orániai herceg kezdetben nem foglalhatta el a protestáns Egyesült Tartományok helytartói (hollandul stadhouder) hivatalát, ráadásul az egyre élesedő holland belpolitika „kereszttüzebe” került. Az ún. „katasztrófa évében” (1672) – amikor minden összeomlani látszott a hollandok szemében – a szerencsének is köszönhetően, a kis ország élére állhatott, majd megkezdte helytartói működését. Zseniális reálpolitikusként idővel az angol és a skót trónt is megszerezte, kiváló hadvezérként pedig megtartotta országait – Angliát, Írországot és Skóciát – az ún. „jakobitákkal”, valamint – Németalföld esetében – XIV. Lajos francia király (1643–1715) seregeivel szemben. A kezdetben szinte „jelentéktelen” herceg, élete végére az európai protestantizmus egyik vezetője és annak legfőbb védelmezője lett. Jelen tanulmány III. (Orániai) Vilmos politikai életrajzát kívánja „dióhéjban” áttekinteni.

I. Korai évek (1650–1672)

1. A családi háttér

III. (Orániai) Vilmos 1650. november 14-én született Hágában. Édesapja II. (Orániai) Vilmos (1626–1650) Orániai herceg, Holland, Zeeland, Utrecht, Guelders, Overijssel és Groningen helytartója (1647–1650), édesanyja (Stuart) Mária Henrietta (1631–1660) hercegnő, a kivégzett I. (Stuart) Károly angol és skót király (1625–1649) lánya volt. A herceg anyai ágon rokonságban állt a Stuart-házzal.¹

* egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

** A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ CLAYDON, TONY: *William III. Profiles in Power*. Longman. London, 2002. 9–14. pp.; HELLMUTH, ECKHART: *III. Vilmos és II. Mária (1689–1702 és 1689–1694)*. In: Wende, Peter (szerk.): *Angol királyok és királynők VII. Henriktől II. Erzsébetig*. Korona Kiadó. Budapest, 2001. 157. p.

III. (Orániai) Vilmos fiatal éveire rányomta bélyegét, hogy szüleit hamar elveszítette. Édesapjával, II. (Orániai) Vilmostal – mindössze huszonnégy évesen – a fekete himlő végzett, aki ráadásul még fia születését sem érthette meg, mivel néhány nappal hamarabb – 1650. november 6-án – ragadta el a halál.² Édesanyja – akivel ugyancsak a fekete himlő végzett – tíz évvel később, 1660. december 24-én hunyt el.³

Az ifjú herceg születésekor akaratlanul is egy családi vitába csöppent. Édesanyja és annak anyósa – II. (Orániai) Vilmos anyja – között vita robbant ki az újszülött nevét illetően. Amíg (Stuart) Mária a Károly, addig anyósa, Solms-Braunfels-i Amália (1602–1675) a Vilmos (hollandul Willem) keresztnév adását támogatta. Utóbbi nevet a néhai II. (Orániai) Vilmos anyja azért is preferálta, mert ezzel akarta hangsúlyosabbá tenni az újszülött jogát a helytartói címre.⁴ Ebben volt is ráció, hiszen a holland hercegi család – I. (Hallgatag) Vilmos és II. Vilmos személyében – már két, karizmatikus, Vilmos nevű helytartót is adott a protestáns Egyesült Tartományoknak. I. (Hallgatag) Vilmost ráadásul még napjainkban is az „ország atyjának” tekintik a hollandok.

A családi vitát tovább mélyítette, hogy a néhai II. (Orániai) Vilmos – a halála után megszületett – gyermeke gyámjaként feleségét jelölte meg, azonban a végrendeletet nem írta alá, emiatt az érvénytelen volt. Az ún. „Hoge Raad van Holland en Zeeland” nevű testület – amely testület a „Legfelsőbb Bíróság” szerepét töltötte be – a gyámság jogát megosztotta az édesanya, továbbá annak anyósa, valamint Frigyes Vilmos (1620–1688) brandenburgi választófejedelem (1640–1688), porosz herceg (1640–1688) között. Utóbbi személy szerepe valószínűleg meglepően hat, ezért sietünk közölni, hogy a választófejedelem első felesége, Nassaui Lujza Henrietta (1627–1667), II. (Orániai) Vilmos testvére, illetve Solms-Braunfels-i Amália lánya volt. A porosz herceg a „mérleg nyelvét” volt hivatva betölteni az egymásnak feszülő meny és anyós között. Frigyes Vilmos emellett – mint esetleges, lehetséges örökös – a család vagyonát is felügyelte, mivel Solms-Braunfels-i Amália szerint feltételezhető volt, hogy (Stuart) Mária elherdálja azt.⁵

III. (Orániai) Vilmos édesanyjáról érdemes megjegyezni, hogy feltehetően nem lehetett jó anya, mivel nemcsak a holland társadalomtól, hanem gyermekétől is távol tartotta magát. Előfordult, hogy évekig „felé sem nézett”.⁶ Az előbbi néhány sor feltételezi, hogy az ifjú herceg családi háttere nem lehetett irigylésre méltó, illetve mentes a feszültségektől.

² BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XVI. kötet (Téba-Zsuzsok)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897. 872–873. pp.; MÜLLER, PIETER LODEWIJK: *Wilhelm II*. In: Freiherr von Liliencron, Rochus (szerk.): *Allgemeine Deutsche Biographie (ADB) Band 43. (Wilhelm d. Jüngere – Wölfelin)*. Duncker & Humblot. Leipzig, 1898. 155–159. pp.

³ BEATTY, MICHAEL A.: *The English Royal Family of America, from Jamestown to the American Revolution*. McFarland & Company Inc. Publishers. Jefferson (North Carolina, USA) – London, 2003. 39. p.

⁴ VAN DER ZEE, HENRI – VAN DER ZEE, BARBARA: *William and Mary*. Alfred A. Knopf Inc. New York (New York, USA), 1973. 6–7. pp.

⁵ TROOST, WOUT (translation by J. C. Grayson): *William III, The Stadholder-king. A Political Biography*. Ashgate Publishing Limited. Farnham, 2005. 26–27. pp.

⁶ Vö. VAN DER KISTE 1973, 5–6. pp.

2. Az ifjú herceg neveltetése (1650–1665)

Az uralkodóházaknál rendszerint különösen jelentős szerepet játszik a neveltetés. Ez a megállapítás az Orániai herceg esetében is igaz, hiszen a herceg a „dinasztia fejeként” a helytartói cím várományosának számított.

A gyermekkori herceg nevelésében többen is részt vettek, nevelői jobbára hollandok voltak, de akadtak közöttük angol, valamint skót származásúak is. Már születésétől tudatosan belenevelték a protestantizmus védelmét és az Orániai-ház történelmi küldetését. Azonban az előbbieken említett szerepek betöltésére – az európai politikai helyzet alakulása miatt – még hosszú ideig kellett várnia.⁷

A herceg neveltetése akkor vett jelentősebb fordulatot, amikor 1659-től – hét éven át – a leideni egyetemen tanulhatott, habár hivatalosan nem lett az intézmény hallgatója. Oktatásában Hendrik Bornius, az etika jeles professzora játszott nagyobb szerepet.⁸ A herceget azonban a könyvek kevésbé érdekelték, nagyobb örömet lelete a képzőművészetben, főképp a kertépítészet (hollandul tuinaarchitectuur) állt közel a szívéhez.

A herceg neveltetéséről azért is szükséges szólnunk, mert a későbbiekben jelentős bel- és külpolitikai kérdéssé vált. A herceg édesanyja, (Stuart) Mária halála (1660) előtt megkérte bátyját, II. Károly angol és skót királyt (1660–1685), hogy segítse unokaöccsét érdekeinek védelmében. Emellett az Orániai herceg gyámságának kérdése, annak fiatal éveit alatt, az országon belüli „republikánusok” és a „royalisták” szembenállásának keresztüztüzebe került.⁹ Az egyre erősödő „royalisták” a herceg nagybátyjától, II. Károlytól várták, hogy megerősítse unokaöccse pozícióit és segítsen neki a helytartói címet megszerezni.¹⁰

3. Küzdelem a helytartói címért

III. (Orániai) Vilmos apja halála után hosszú ideig nem foglalhatta el a protestáns Egyesült Tartományok helytartójának tisztségét. Ennek eredői a kül- és belpolitikai okokban keresendők. A herceg hivatalosan csak 1672-ben nyerte el a helytartói címet, ezért az 1650 és 1672 közötti időszakot a holland történelemben az ún. „első helytartónélküli időszaknak” (hollandul „Eerste Stadhouderloze Tijdperk”) nevezik.¹¹

⁷ Vö. TROOST 2005, 24–37. pp.

⁸ RANG, B.: *Letters across the North Sea: a Dutch source of John Locke's letters concerning education*. In: Roding, Juliette – van Ross, Lex Heerma (szerk.): *The North Sea and Culture (1550–1800)*. Verloren. Hilversum, 1996. 381–382. pp.

⁹ Vö. VAN DER KISTE 1973, 12–17. pp.

¹⁰ Vö. TROOST 2005, 49. p.

¹¹ Az előbbi megállapítás kissé elnagyolt. Érdemes megjegyezni, hogy a 17. században a protestáns Egyesült Tartományok („Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden”) szövetsége – hivatalos holland névvel ellentétben – nem hét, hanem nyolc tartományból (Holland, Zeeland, Utrecht, Gelre és Zutphen, Overijssel, Friesland, Stad en Lande [Groningen] és Drenthe) állt. (Mellettük még az országhoz tartozott öt, speciális jogállású terület.) Mind a nyolc tartomány maga döntött a helytartó személyéről. Ezért fordulhatott elő, hogy sokszor egyes tartományok élén, helytartóként különböző személyek álltak. A 17. században viszont a tartományok sokszor az Orániai-házból választottak helytartót. Az ún. „első helytartó nélküli időszak” Holland, Zeeland és Utrecht tartományok esetében 1650 és 1672 között, Gelre és Zutphen, valamint Overijssel tartományok vonatkozásában 1650 és 1675 között állt fenn. Friesland, Stad en Lande [Groningen] és Drenthe élén viszont ekkor is állt helytartó. III. (Orániai) Vilmos tehát csak az első öt tartomány helytartója volt 1672 és 1702, illetve 1675 és 1702 között.

Az ún. „első helytartónélküli időszak” külpolitikai okai kapcsán Marczali Henrik (1856–1940) történész a következőket közölte: „Az orániaiak, mint a Stuartok rokonai, ellenségei voltak az angol forradalomnak és tőlök indult ki a legtöbb, II. Károly uralomra jutására czélzó vállalat. Hatalmuk megszorítása ezért ép úgy érdekében állott Cromwellnek, mint a hollandiai aristokratikus pártnak [t.i. az ún. „republikánusoknak”]. A béke kötésekor [t.i. az első angol-holland háború után] Cromwell egyenes feltételül szabta, hogy az egyesült tartományok többé ne emeljenek senkit az orániai családból magas méltóságra.”¹²

A külpolitikai okoknál maradvá érdemes megjegyezni, hogy II. (Orániai) Vilmos Holland, Zeeland, Utrecht, Gelre és Zutphen, Overijssel, valamint Stad en Lande [t.i. Groningen] tartományok helytartója (1647–1650) Oliver Cromwell (1599–1658) és rendszere esküdt ellensége volt. A helytartó – ahogy azt már említettük – felesége révén rokonságban állt a Stuartokkal, ezért nem volt kérdés, hogy az „Angol Köztársaság” ellen lép fel, illetve támogatja száműzetésbe kényszerült rokonai visszatérési kísérleteit.¹³

A válságos időszakban II. (Orániai) Vilmos váratlan halálával a belpolitikai okok is előtérbe kerültek. A holland belpolitikai életben új támadt, mivel az „orániai párt” vezető nélkül maradt, mindez azt eredményezte, hogy a „republikánus párt” – Marczali Henrik olvasatában az ún. „aristokratikus párt” – megerősödött, amelynek tagjai jómódú kereskedők és polgárok voltak. A „republikánusok” nyilvánvalóan a kereskedők és a városi polgárság érdekeit képviselték, illetve szolgálták. A „republikánus párt” bázisa elsősorban a – gazdasági és demográfiai értelemben – legjelentősebb tartományban, Hollandban volt jelentős. A kereskedők és a városok polgársága nehezítette az Orániai hercegek erélyes politizálását, amely a gazdaság (ipar, kereskedelem) fejlődését veszélyeztette. Azonban a fegyveres konfliktus Cromwell rendszerével szemben elkerülhetetlen volt.¹⁴

A holland belpolitikai helyzetet bonyolította, hogy mindkét pártnak voltak előnyös oldalai, ezért sokaknak nehéz volt megtalálniuk a „megfelelő választást”. Marczali Henrik szerint: „Míg Hollandia szabadságharcza és annak dicsősége kiválóan az orániai dynastia nevéhez van fűzve, az ország gazdasági, műveltségi és diplomai fejlődése tekintetében a városi polgárság köréből kiemelkedő aristokrátiát [az ún. „republikánusokat”] illeti meg a főérem.”¹⁵

Az előnyös oldalak mellett, a szakadék is megjelent a két csoportosulás között. Az „orániai párt” a hercegi családot kívánta az ország élén látni, illetve annak hatalmát fogadta el. Céljai megvalósításához erős szárazföldi hadsereg fenntartását szorgalmazta. Ezzel szemben az ún. „republikánus párt” más szempontokra helyezte a hangsúlyt. Szükséges megjegyezni, hogy a „(...) kereskedők országában természetesen a gazdagodás az első szempont. Ipar és kereskedelem virágoztak; minden szerződésben idegen or-

¹² MARCZALI HENRIK (szerk.): *Nagy Képes Világtörténet. IX. kötet. Az újkor. III. rész. Az absolutizmus kora.* Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda – Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, é.n. 146. p.

¹³ LÁZÁR GYULA: *Angolország történelme. A legrégebbi időktől az újkorig. Harmadik kötet. VI. Edwardtól II. Jakab bukásáig 1547-től 1688-ig.* Nyomtatott a Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtón. Temesvárott, 1893. 451–452. pp.

¹⁴ Vö. CAESAR, CANTU: *Világtörténelem. Tizenharmadik kötet. XVI. korszak.* Kiadja a Szent-István-Társulat. Egerben, Nyomtatott az Érseki Lyceum Könyvnyomdájában, 1873. 78., 329. pp.

¹⁵ MARCZALI (IX. kötet) é.n. 144. p.

szágokkal gond volt ezek biztosítására. Mindenünnen ide özönlött a pénz az áruk és viteldij fejében, mely a hollandus hajókat és vállalkozókat illette meg.”¹⁶ Az ún. „republikánus párt” elutasította az erős, szárazföldi hadsereg fenntartását, amelynek fenntartása mellett, hogy költséges, még az „orániai párt” hatalmát is „bebetonozta” volna. Ezzel szemben az erős hadiflotta kiépítését szorgalmazták. Ennek oka kettős: egyfelől, biztosítja a holland hegemoniát az egész világra kiterjedő közvetítőkereskedelmében, másfelől megfékezi a rivális államok (Anglia, Franciaország, Spanyolország és Portugália) és a kalózok tengeri támadásait.¹⁷

Visszakanyarodva az ún. „első helytartónélküli időszak” kialakulásának okaihoz, szükséges megjegyeznünk, habár II. (Orániai) Vilmost 1650-ben a fekete himlő végzett, a protestáns Egyesült Tartományok megtagadták az „Angol Köztársaság” elismerését, ezért Oliver Cromwell háborút indított a hollandok ellen. Ráadásul megalázta az ugyancsak protestáns kereskedőnépet. Követelte, „(...) hogy a hollandok az angolok felsőbbségének elismeréséül az angol hajók előtt leeresszék lobogóikat s saját hajóikat engedjék átvizsgálni. Ebből három háború keletkezett (1652–1665–1672) melyekben a hollandi tengerészet, különösen Tromp Kornél és Ruyter Mihály tengernagyok kiűntették magukat.”¹⁸

Tekintettel arra, hogy a közvetítő-kereskedelem a hollandok elsősorú külpolitikai érdeke volt, a konfliktusra – az angol agresszió és provokáció miatt – nem kellett sokat várni. A háború kirobbanását az ún. „Hajózási törvény” („Navigation Act”) elfogadása jelentette, amely jogszabályt az angol, ún. „csonka parlament” („Rump Parliament”) még 1651. október 9-én fogadott el.¹⁹ A törvény életbelépése jelentős következményekkel járt. Ennek oka, hogy a hollandok – 17. század első felében – az Európa és a világ többi része között zajló közvetítőkereskedelem hasznának jelentős részét lefölözték. Ezáltal útjában álltak az angolok nagyhatalmi törekvéseinek. Kevesek számára ismert, hogy a 16. század végén a két nép egymással szövetséges viszonyban állt. Amíg az angolok segítették a hollandok függetlenségi harcát a spanyolok ellenében, addig a hollandok támogatták az angolokat a „győzedelmes spanyol Armada” (1588) legyőzésében. Még kevésbé ismert, hogy – az angol polgárháború alatt, illetve rövid ideig azt követően is – az angolok és a hollandok közös terveket szőttek arra vonatkozóan, hogy gyarmati területeket ragadnak el a spanyoloktól és a portugáloktól. A tárgyalások azonban végül kudarcba fulladtak. A jobb kapcsolatokkal és a nagyobb flottával rendelkező hollandok az angol gyarmatok kereskedelmi áruforgalmát is ellenőrizték.²⁰ Mindez az ún. „hajózási törvény” (1651) megszületéséhez vezetett, amely kimondta, „(...) hogy Ázsiából, Afrikából és Amerikából Angliába csak angol hajók (melyek legénységének legalább fele angol polgár) fedélzetén lehet árukat behozni, európai árukat pedig szintén angol vagy a küldő állam hajóin. Azt is előírták, hogy bizonyos fontos, a gyarmatokról érkező

¹⁶ MARCZALI (IX. kötet) é.n. 144. p.

¹⁷ Vö. MARCZALI (IX. kötet) é.n. 141–151. pp.

¹⁸ CAESAR, CANTU: *Világtörténelem. Tizenharmadik kötet. XVI. korszak.* Kiadja a Szent-István-Társulat. Nyomatott az Érseki Lyceum Könyvnyomdájában. Eger, 1873. 78., 329. pp.

¹⁹ WORDEN, BLAIR: *The Rump Parliament 1648–53.* Cambridge University Press. Cambridge, 1977. 299. p.

²⁰ Vö. LITVÁN DÁNIEL (szerk.): *1651. október 9. Egy birodalom joga.* In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin. VI. évfolyam. 10. szám.* Budapest, 2016. 9–10. pp.; PESTANA, CARLA GARDINA: *The English Atlantic in an Age of Revolution. 1640–1661.* Harvard University Press. Cambridge (Massachusetts, USA) – London (UK), 2004, 120. p.

áruikket mindenképp ki kell rakodni és le kell adózni, mielőtt egy harmadik ország felé továbbszállítanák a rakományt. A rendelkezések célja egyértelműen a holland kereskedők visszaszorítása, az angol kereskedők helyzetbe hozása, valamint az állam bevételeinek növelése volt.”²¹ Emiatt a hollandok tiltakoztak az angol rendelkezések ellen. A háború kirobbanásában a gazdasági és politikai okok mellett az angolok hollandellenessége is közrejátszott.

A 17. századot áthatják az angolok és a hollandok között dúló tengeri háborúk, amelyek közül az elsőre 1652 és 1654, a másodikra 1665 és 1667, a harmadikra pedig 1672 és 1674 között került sor.²² Amennyiben tágabban értelmezzük a kérdést, akkor egy negyedik háborút is meg kell említenünk, amely 1780 és 1784 között zajlott – immáron – a britek és a hollandok között. Ez utóbbi esetben a britek győztek, a hollandok elvesztették flottájuk nagy részét, ráadásul megindult a kis ország hanyatlása.²³

Az 1652 és 1654 között zajlott első angol-holland háborúban (angolul „First Anglo-Dutch War”, hollandul „de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog”) – mivel a harmincéves háború (1618–1648) után a hollandok hadiflottájuk jelentős részét leszerelték – angol győzelem született. A két fél 1654. április 15-én kötötte meg egymással az ún. „westminsteri békeszerződést” (angolul „Treaty of Westminster”, hollandul „Vrede van Westminster”). A hollandok kénytelenek voltak elfogadni az ún. „hajózási törvény” rendelkezéseit és még más angol követeléseket is.²⁴ A szerződésnek azonban volt egy – témánk szempontjából kardinális jelentőségű – titkos záradéka (angolul „Act of Seclusion”, hollandul „Akte van Seclusie”), amelyet az ún. „republikánus párt” elfogadott. Nevezetesen, az Orániai-ház egyetlen tagja sem lehet helytartó vagy katonai főparancsnok, ezáltal politikai és katonai szerepük marginalizálódott. Mindez az ún. „republikánusok” megerősödését idézte elő.²⁵

Az angol-holland fegyveres konfliktusok hátterének – gazdasági és politikai – okairól részben már szóltunk, de célszerű árnyalni a képet. Ehhez kapcsolódóan szükséges idéznünk Borus György történész vélekedését: „Az angolok és a hollandok 1652 és 1674 között három háborút is megvívta egymás ellen. A történészek többsége a legutóbbi időkig ezen katonai konfliktusok mögött gazdasági, kereskedelmi okokat sejtett, pedig ha alaposan szemügyre vesszük a két országban a háborúk kirobbanásakor uralkodó politikai, ideológiai és kulturális viszonyokat, más következtetésre kell, hogy jussunk. A legfrissebb kutatásokat végző történészek már egyetértenek abban, hogy az angol-holland háborúk elsősorban nem kereskedelmi háborúk voltak.”²⁶

²¹ LITVÁN (szerk.) (VI. évfolyam. 10. szám) 2016, 9–10. pp.

²² EDMUNDSON, GEORGE: *Anglo-Dutch Rivalry during the First Half of the Seventeenth Century*. Clarendon Press. Oxford, 1911. 3. p.

²³ RIETBERGEN, PETER J.A.N.: *A short history of the Netherlands. From prehistory to the present day. Third completely revised edition*. Bekking Publishers. Amersfoort, 1998. 111. p.; T. BALLA GIZELLA (szerk.): *Baedekker. Benelux államok. Belgium, Hollandia, Luxemburg*. Park Kiadó. Budapest, 1997. 43. p.

²⁴ TAKÁTS GYÖRGY: *Egyetemes történelem. II. rész. A középkor története a magyarok honfoglalásától és az újkoré a Pragmatika Szankciójáig*. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása. Budapest, 1920. 179. p.

²⁵ WITTMANN TIBOR: *Németalföld aranykora*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1965. 191. p.

²⁶ BORUS GYÖRGY: *Az angol-holland háborúk valódi okai*. In: Deák Ágnes (főszerk.): *Aetas*. 26. évfolyam. 2. szám. Kiadja az AETAS Könyv-és Lapkiadó Egyesület. Szeged, 2011. 120. p.

Az angol-holland kapcsolatok megromlásában vallási, illetve ideológiai okok is szerepet játszottak, az angoloknak a hollandokkal szemben érzett ellenszenvé mellett. Ennek oka, hogy – a holland II. Vilmos Orániai herceg, helytartó halálát követően – az angolok által kezdeményezett politikai uniót a hollandok elutasították. A jobbára puritán honatyák az ún. „csonka parlamentben” úgy gondolták, hogy ideje „megleckéztetni” a hollandokat, akik amellet, hogy a száműzött Stuartokat támogatták, a két állam közötti szövetséget is elárulták. *„Az angol sajtó az istentelen, önző és profitéhes hollandusok kemény bírálataival volt tele.”*²⁷

Szükséges megjegyeznünk továbbá, hogy az 1651-ben meghozott ún. „Hajózási törvény” („Navigation Act”) végletekig elmérgesítette a vitát a két ország között. *„A törvény mögött nem kereskedők, hanem fanatikus puritán politikusok álltak, akiket a protestáns és republikánus uniót elutasító hollandok megbüntetése vezérelt. A történészek hagyományos érvelése tehát, hogy az első angol-holland háború (1652–1654) a hajózási törvény miatt volt elkerülhetetlen, pontosításra szorul. A háborút az angolok provokálták. A mérsékelt holland vezetés pusztán a hajózási törvény miatt nem is akart háborúzni. Az igazi feszültséget nem a hajózási törvény gerjesztette. Valójában a törvény a már eleve meglévő erős hollandellenes érzés következtében született meg.”*²⁸

Azt gondolhatnák, hogy az ún. „Interregnum” végét (1660) követően, az angol monarchia ún. „restaurációjával” a két ország kapcsolata normalizálódott. Főképp, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy II. (Stuart) Károlynak a protestáns Egyesült Tartományok is menedéket nyújtottak a száműzetés éve alatt. Ráadásul onnan, Scheveningen kikötőjéből indult kíséretével a „vidám uralkodó”, hogy trónját 1660-ban elfoglalhassa. Ennek ellenére a már 1660-ban, a hollandok által kezdeményezett, Londonban megkezdett diplomáciai tárgyalások folyamán a hollandok keserűen tapasztalták, hogy az angol parlament ismét törvénybe iktatta az 1651. évi „Hajózási törvényt”. Ráadásul az angolok által kinevezett új követ, Sir George Downing sem a hollandbarátságáról volt híres. Emellett az angolok Guinea partjainál, a hollandok India délnyugati partjainál blokkolták egymás kereskedelmét, arról nem is beszélve, hogy a hollandok nem adták át – az 1654. évi westminsteri békeszerződés értelmében – a Fűszer-szigetek egy részét az angoloknak. A háború ismét küszöbön állt, amit ismét az angolok kezdeményeztek. A sors iróniája, hogy az angol tengeri kereskedelmet érintő károknak mindössze harmada volt a hollandok ténykedéseire visszavezethető. Emellett a berber kalózok, továbbá a franciák, a spanyolok, a portugálok, de még a velenceiek is zavarták az angol tengeri kereskedelmet. A háborút alapvetően a Királyi Afrika Társaság tagjai forszírozták, élén (Stuart) Jakabbal, a yorki herceggel. Ismét Borus György történészt idézve: *„Az Afrikai Társaság vezetőinek lépéseit nem annyira a profit utáni vágy, mint a hollandok iránt érzett gyűlölet vezérelte. Anglikán royalista vezetőségről van itt szó, amely – akárcsak a parlamenti alsóház többsége – a hollandokban a köztársasági eszme, valamint a vallási pluralizmus és tolerancia képviselőit látták, akik az angliai nonkonformista és republikánus erők fő támaszai voltak. A hollandokkal szembeni anglikán royalista ellenérzést tovább erősítette az a század közepén megfogant gondolat, hogy az »általános egyeduralmat« nem annyira katonai, mint gazdasági erővel lehet megvalósítani. Az anglikán*

²⁷ BORUS 2011, 122. p.

²⁸ BORUS 2011, 122. p.

*royalisták szemében a spanyol világuralmi törekvések örökösei a hollandok voltak, akik elődjekhez hasonlóan kereskedelmi monopólium útján akarták céljaikat elérni.*²⁹

A hollandok mindenképp szerették volna elkerülni a háborút. Hasonló nézeteket vallott a másik oldalon, Edward Hyde (1609–1674), azaz Clarendon első earlje, az angol lordkancellár (1660–1667) is.

Az Angol Kelet-indiai Társaság előljárói sem lelkesedtek a háborúért, mert – bár holland vetélytársa, az 1602-ben alapított Holland Kelet-indiai Társaság komoly konkurenciának számított – fegyveres konfliktus esetén egyértelműen a kereskedelem látta volna annak a kárát. Ennek ellenére II. Károly angol és skót király (1660–1685) és öccse, Jakab, a yorki herceg, valamint a befolyásos udvari politikusok még a politikailag ingadozó angol parlamentet is meggyőzték, pláne miután Michiel de Ruyter (1607–1676) holland admirális flottája sikereket ért el Afrika (Guinea) partjainál. Utóbbi esetben a hollandok az angolok támadásaira reagáltak, ezáltal visszaszerezték pozícióikat a térségben. Emiatt a két fél között a háború ismét elkerülhetetlenné vált.³⁰

Az 1665 és 1667 között zajlott ún. „második angol-holland háború” (angolul „Second Anglo-Dutch War”, hollandul „Tweede Engels-Nederlandse Oorlog”) nem hozta az angol reményeket. Habár az angol flotta – a legjelentősebb ütközeteket tekintve – győzelmet aratott, előbb a lowestofti (1665), majd a Szent Jakab-napi (1666), valamint az ún. „Holmes máglyája” („Holmes’s Bonfire”, 1666) nevű tengeri ütközetekben, a holland flotta „felvette a kesztyűt”. Az ún. „négynapos csatában” (1666) legyőzte, majd 1667-ben térdre kényszerítette az angolokat a Medway folyón történt rajtaütésnél (angolul „Raid on the Medway”, hollandul „Tocht naar Chatam”). Utóbbi esetben az angolokat a saját flottájuk állomáshelyén győzték le.³¹

Az angol hajóhad megsemmisítése a Medway folyón az angolokra nézve katasztrofális következményekkel járt. Anglia a háború befejezésére kényszerült. Ráadásul az angol parlament sem szavazott meg újabb kifizetéseket a háború folytatásához.³² A békekötést még megalázóbbá tette, hogy – a rajtaütés során – az angol királyi flotta zászlóshajóját, a királyról elnevezett „Royal Charles”-t a hollandok elvontatták. Érdekességként jegyezzük meg, hogy az egykori sorhajó gazdagon díszített tatját még ma is az amszterdami Rijksmuseumban őrzik.³³

A holland rajtaütés miatt ráadásul tömegpánik uralkodott el a Temze partján fekvő településeken, így Londonban is. Mindenki – aki tehetett – menekülni próbált. Londonban a számlatulajdonosok megrohanták a bankokat és tömegével vették ki a pénzüket, mert féltek, hogy a hollandok azt is elviszik. A köznép, de a politikai elit is, bűnbakot

²⁹ BORUS 2011, 124. p.

³⁰ Vö. BRUIJN, JACOBUS RUURD: *The Dutch Navy of the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. University of South Carolina Press. Columbia (South Carolina, USA), 1993. 68–69. pp.; SEAWARD, PAUL: *The House of Commons Committee of Trade and the Origins of the Second Anglo-Dutch War, 1664*. *The Historical Journal*. Volume 30. Issue 2. Cambridge University Press. Cambridge, 1987. 437–441. pp.

³¹ FOX, FRANK L.: *The Four Days' Battle of 1666*. Seaforth Publishing. Barnsley, 2018. 234–238., 248–277., 302. pp.; RODGER, NICHOLAS A. M.: *The Command of the Ocean. A Naval History of Britain, 1649–1815*. Penguin Books. London, 2004. 73–77. pp.

³² BOWLBY, CHRIS (Györffy Iván ford.): *A kormány vagy a parlament húzza meg a ravaszt?* In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin*. IV. évfolyam 1. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014. 18. p.

³³ Vö. BOWLBY 2014, 18. p.

keresett és talált. Habár a pénzügyi nehézségek jó része a királyi családhoz, azon belül is a királyhoz kapcsolódtak, végül az idősödő, betegeskedő – a háborút ellenző – lordkancellárnak kellett leköszönnie a hivatalából.³⁴

Az angolok annyiban szerencsések voltak, hogy a még 1664-ben elhódított Új-Amszterdamot (hollandul Nieuw Amsterdam) – a mai New Yorkot – a hollandok nem tudták visszazerezni a háború alatt. Ezért a protestáns Egyesült Tartományok a háborút „(...) lezáró bredai békében Suriname-ért cserébe végleg lemondott arról, hogy megvesse a lábát a kontinensen.”³⁵ Az angoloknak abban is nagy szerencsájük volt, hogy a hollandok nem rohanták le az angol fővárost, továbbá nem indítottak újabb támadást Anglia ellen, valamint a korszak egyik legnagyobb ipari létesítménye a chathami hajóépítő és -javító üzem nem semmisült meg teljesen, ezáltal Anglia rövid időn belül ismét feltámaszthatta haditengerészetét,³⁶ amelyet aztán az ún. „harmadik angol-holland háborúban” (1672–1674) bevethetett a hollandok ellen.

Az előbbi történelmi események részletezése azért is fontos, mert az ún. „republikánus párt” sikerét és népszerűségét biztosították. Ezzel szemben az ún. „orániai párt”, illetve III. Vilmos Orániai herceg helyzetét nem mozdították elő. Erre azonban nem kellett sokat várni. Az angolok igyekeztek revansot venni, ezért a franciákkal szövöttek, emiatt kűszöbön állt az újabb fegyveres konfliktus. Az ún. „harmadik angol-holland háború” (angolul „Third Anglo-Dutch War”, hollandul „Derde Engels-Nederlandse Oorlog”) annyiban tért el az első kettőtől, hogy ebben nagy szerepe volt Franciaországnak: „(...) hiszen közismert tény, hogy a harmadik összecsapásnak (1672–1674) diplomáciai okai voltak: XIV. Lajos és II. Károly az 1670 májusában megkötött titkos doveri szerződésben egyezett meg arról, hogy Franciaország és Anglia közösen indít háborút az Egyesült Tartományok ellen.”³⁷ Az angolok számára – az 1661-től a nagyhatalmak sorába lépett és az évek folyamán megerősödött – Franciaországgal „biztosra” vehető volt a győzelem. Arról nem is beszélve, hogy az angol és francia hajóhad mellett, a francia hadsereg – a hollandok „Achilles sarkánál” – a szárazföldön is támadást indított, amelyben segítségére voltak a további szövetségeseik, a münsteri herceg-püspök, valamint a kölni érsek-választófejedelem seregei is.

A protestáns Egyesült Tartományok területét 1672-ben négy irányból támadták meg idegen seregek. A tengeren jól alakult a hadihelyzet a hollandok számára, mivel Michiel de Ruyter holland admirális hajóhada több ütközetben legyőzte az angol-francia flottát. A szárazföldön azonban – holland szempontból – válságossá vált a helyzet. A francia sereg sok helyen meglepő gyorsasággal haladt előre. Csak a gátak megnyitásával és az ország bizonyos részeinek elárasztásával sikerült az inváziós, szárazföldi seregeket megállítani, mielőtt teljesen elfoglalták volna azt. Az ún. „régii holland vízi védelmi vonal” (hollandul „Oude Hollandse Waterlinie”) már a spanyolok ellen vívott szabadságharc, az 1568 és 1648 között zajlott ún. „nyolcvanéves háború” (hollandul Tachtig-

³⁴ Vö. REAGEN, GEOFFREY (Molnár György ford.): *Haditengerészeti baklövések*. Alexandra Kiadó. Pécs, 2001. 9–13. pp.; ROMMELSE, GIJS: *The Second Anglo-Dutch War (1665–1667)*. Verloren. Hilversum, 2006. 175. p.; WILSON, CHARLES W.: *Profit and Power. A Study of England and the Dutch Wars*. Springer. Hága, 2012. 140. p.

³⁵ LITVÁN DÁNIEL (szerk.): *Új-Hollandia megadja magát, 1664. szeptember 9.* In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin*. IV. évfolyam 9. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2014. 19. p.

³⁶ Vö. FOX 2018, 302. p.; RODGER 2004, 77. p.

³⁷ BORUS 2011, 120. p.

jarige Oorlog) idején is hatékony védekezési módszer volt. A 17. századra azonban a vízvonalat már erődökkel és más védőművekkel erősítették meg, ahol tüzérségi ütegek is nehezítették a franciák előretartását. Ennek ellenére – a tengeri győzelmek és az ún. „régí holland vízi védelmi vonal” sikerességének dacára – az 1672-es esztendő az ún. „katasztrófa éve” („Rampjaar”) néven vonult be a holland történelemliteratúrákba.

Anglia a holland tengeri győzelmek miatt 1674-ben különbékét kötött. A két kisebb haderővel rendelkező szövetséges (Münster és Köln) 1674-ben ugyancsak békét kötött a hollandokkal. A franciák azonban tovább támadtak, de a hollandok még 1673-ban váratlan szövetségesekre leltek. Megsegítette őket – tartva a túlzott, európai erőegyensúlyt fenyegető francia térnyeréstől – Spanyolország, a Habsburg Birodalom és Lotaringia. Emiatt a konfliktus, idővel, a diplomácia területére terelődött.

Az ún. „katasztrófa éve” a holland belpolitikát is felkavarta. Az ún. „republikánus párt” – az ún. „orániai párt” ellenében – háttérbeszorult. Kiváló vezetőit, a de Witt fivéreket – Johan de Wittet (1625–1672) és Cornelis de Wittet (1623–1672) – Hágában a felheccelt, utcai csöcselék 1672. augusztus 20-án felkoncolta, maradványaikat közszemlére tették. A hatalom immáron III. (Orániai) Vilmos és támogatói kezébe került. A herceg ekkor Holland, Utrecht és Zeeland helytartója, valamint a szárazföldi seregek főparancsnoka és a flotta főadmirálisa lett.³⁸ (A holland flottát a gyakorlatban továbbra is de Ruyter admirális vezette.) Később, 1675-ben – amint már említettük – az Orániai herceg lett Gelre és Zutphen, valamint Overijsszel helytartója is. A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy – 1696 és 1702 között – a herceg Drenthe helytartói tisztségét is betöltötte.

Az ún. „katasztrófa évében” (1672) jelentős és nagy felelősséggel járó szerep hárult III. (Orániai) Vilmosra. Erről a Pallas Nagy Lexikona a következőket közölte: „*Midőn XIV. Lajos ezen évben Hollandiát óriási hadával megtámadta, a nép Vilmost kiáltotta ki Holland és Zeeland tartományok helytartójává, mire mind a hét tartomány rendi ülése főkapitánnyá és hajóhadnaggyá választotta. Ezekben az állásokban Vilmos lecsöndesíté a forrongó kedélyeket és azután a franciák ellen vonult, de csekély haderejével ő sem volt képes azoktól a babért elvitatni. Miután Senefnél és Mont-Casselnál csatát veszített és Maastricht meg Charleroi ostroma sem sikerült, 1677 őszén Angliába távozott, hogy II. Károlynál segílyt keressen. Ez alkalommal nőül vette unokanővérét, Mária hercegnőt, II. Jakab yorki herceg, a későbbi király leányát.*”³⁹

Szükséges hangsúlyoznunk, abban, hogy az ország nem lett a franciák prédája, nagy szerepet játszott a hollandok nemzeti hőse, Michiel de Ruyter (1607–1676) holland tengernagy, aki már korábban is számos tengeri csatában bizonyította rátermettségét, főképp az angolok ellen. A tengernagy 1672-ben és 1673-ban négy, stratégiailag fontos tengeri győzelmet aratott a protestáns Egyesült Tartományokra törő francia és angol flotta felett.⁴⁰

III. (Orániai) Vilmos, a protestáns Egyesült Tartományok többségének helytartója hat éven át, „(...) 1672 és 1678 között XIV. Lajossal háborúzott és a francia terjeszkedő politika fő ellenfeleként rendezkedett be. Bár átütő katonai siker nem adatott meg Vilmosnak, a nimwegeni [hollandul Nijmegen] szerződésben (1678) sikerült az Egyesült

³⁸ MASSIE, ALLAN: *The Royal Stuarts. A History of the Family that shaped Britain*. Jonathan Cape. London, 2010. 272. p.

³⁹ BOKOR JÓZSEF (központi szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. XVI. kötet (Téba-Zsuzsok)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest, 1897. 866. p.

⁴⁰ BRUIJN, JACOBUS RUURD: *De Ruyter. Dutch Admiral*. Karwansaray. Rotterdam, 2011. 40, 251, 264–265. pp.

Hollandia területi érinthetlenségét biztosítania. 1681-ben franciaellenes szövetséget kötött, amely Egyesült Hollandia mellett Svédországot, Spanyolországot és a [Habsburg] Birodalmat foglalta magába. Közvetlenül a dicsőséges forradalom után bevonta Angliát a Franciaország elleni konfliktusba, ami ideiglenesen a rijswijki békével (1697) ért véget. [...] Vilmost mindenekelőtt két cél vezette franciaellenes politikájában: egyrészt meg akarta őrizni a hatalmi egyensúly elvét Európában. Másrészt a protestáns ügyről volt szó, amelyet nézete szerint veszélybe sodorhatott Lajos intoleráns és agresszív politikája."⁴¹ III. (Orániai) Vilmos – helytartóként és később, Anglia, Írország és Skócia királyaként is – haláláig küzdött XIV. Lajos ellen. A herceg – amint azt már említettük – protestáns szellemben nevelkedett. Ez a tény is „predesztinálta” arra, hogy idővel az európai protestantizmus egyik vezéralakjaként a római katolikus vallású „Napkirály”, azaz XIV. Lajos francia király (1643–1715) ellenében lépjen fel.⁴²

Az Orániai herceg „politikai karrierjén” sokat lendített (Stuart) Mária hercegnővel – 1677-ben – kötött házassága. Ennek révén, illetve az ún. „dicsőséges forradalom” (1688/1689) idején folytatott zseniális politikai lavírozásnak köszönhetően a házaspár Anglia, Írország és Skócia társuralkodója lett, amelyet mind az angol, mind a skót parlament elfogadott.⁴³

II. III. (Orániai) Vilmos, mint Anglia, Írország és Skócia királya (1689–1702)

1. III. (Orániai) Vilmos és II. (Stuart) Mária „társuralkodása” (1689–1694)

A brit történelemben egyedülállónak tekinthető III. (II.) Vilmos és II. Mária „társuralkodása”, amely II. Mária korai halála miatt mindössze néhány évig tartott. A következőkben a két uralkodó személyiségét, hatalomra kerülését, valamint (társ)uralkodásuk bel- és külpolitikai nehézségeit vizsgáljuk meg „dióhéjban”.

1. 1. III. (Orániai) Vilmos és a királyi méltóság

II. (II.) Vilmos – ragadványnevén „King Billy”, illetve „Dutch Billy” – nem volt népszerű az angolok körében, ennek oka feltehetően a holland származásában keresendő. A katolikus írek és a jakobita érzelmű skótok sem szimpatizáltak vele. A szembehelezkedés alapját a vallási kérdések mellett a politikai szempontok képezték. A „szigetországban” gyakorlatilag idegennek tekintették, ezért jobban szeretett szülőhazájában, a protestáns Egyesült Tartományok területén tartózkodni. Az angol királyi udvarban is inkább saját, jobbára holland kegyenceivel vette magát körbe, ezért még népszerűtlenebbé vált. A rosszindulat miatt számos pletyka terjedt el róla, főképp a szexuális irányultságát illetően. Az általános negatív megítélés ellenére III. (II.) Vilmos kiváló reál-

⁴¹ HELLMUTH 2001, 157–158. pp.

⁴² GRANT, NEIL: *Kings & Queens*. Collins Gem. HarperCollins Publishers. Glasgow, 1996. 193. p.

⁴³ PHILLIPS, CHARLES: *The Illustrated Encyclopedia of the Kings & Queens of Britain*. Hermes House. London, 2006. 164–165. pp.

politikus és diplomata volt. Hallgatagsága ellenére több nyelven beszélt, így hollandul, angolul, franciául, németül, spanyolul és latinul is tudott. Hatalmas akaraterejével – a legnagyobb nehézségek között is – kitartott céljai mellett. Uralkodói teendőit szorgalommal látta el, habár többen megkérdőjelezték ezt a tulajdonságát. David Hilliam brit történész az alábbiakat közölte erről: „Egyik kortárs így beszélt róla: »Szorgalmasnak mutatta magát, de valójában gyűlölte a teendőit végezni. Még kevésbé szerette otthon múlatni az időt, ezért örökké vadászni járt. Soha életemben nem találkoztam senkivel, aki hasonló szenvedéllyel űzte volna ezt a sportot. Az én szememben ez csak egyfajta menekülés a társaság és az elintéznivalók elől.«”⁴⁴

A hallgatag és zárkózott uralkodót az érvényesülni tudás, továbbá a rugalmasság is jellemezte. Tudta, hogy „meddig mehet el” a politikai játszmákban. Angol királlyá koronázásakor az uralkodó hatalmi integritását hangsúlyozta, de belátta, hogy az I. (VI.) Jakab (1603–1625) és utódja, az 1649-ben kivégzett I. Károly (1625–1649) regnálása idejét jellemző abszolutista hatalomgyakorlásnak – és vele együtt az ún. „királyok isteni jogának” – leáldozott. Nem hagyhatta figyelmen kívül a megerősödött angol parlament akaratát, az más kérdés, hogy igyekezett minél nagyobb mozgásteret biztosítani önmaga és felesége számára.⁴⁵

A kapcsolat- és emberkerülő III. (II.) Vilmos ellentéte volt feleségének, a nyílt és emberbarát II. Máriaának. Jellemző volt rá az elutasítás, amely sokszor már a gorombaság, az emberek lenézésének határát súrolta. A „szigetország” alattvalói nem bíztak benne, amely értékítélet kölcsönös volt. Jelentős érdemei ellenére sem válhatott népszerű angol, ír és skót királlyá.⁴⁶

Külső megjelenését tekintve alacsony termetű volt. A kissé púpos, gyenge fizikumú uralkodót⁴⁷ „(...) sokat gyötörte az asztmája, és abban reménykedett, hogy a kis falu Kensington levegője jót fog tenni egészségének.”⁴⁸ Az utókor – egyebek mellett – neki köszönheti a Kensington-palotát, amelyet a kor híres építész, Sir Christopher Wren (1632–1723) segítségével építtetett. A palota elődje valójában egy 1605-ben épített „Jakab korabeli”, kétszintes udvarház volt, amelyet hatalomra kerülése után (1689) a királyi pár megvásárolt és a neves építésszel átépíttették.⁴⁹ III. (II.) Vilmos – holland származása révén – rajongott a kertépítészetért, neki köszönhető a – ma Londonhoz tartozó – Hampton Court parkjában található, 1689 és 1695 között kialakított sövénylabirintus.⁵⁰ III. (II.) Vilmos – és II. Mária – legjelentősebb, mai napig „velünk élő öröksége”, az ún. „Bank of England”, vagyis a mai Egyesült Királyság központi bankja.

⁴⁴ HILLIAM, DAVID (Halász Enikő ford.): *Királyok, királynék és fattyak. Ki kicsoda az Angol Királyság történetében Egberttől II. Erzsébetig?* Hajja és Fiai Könyvkiadó. Debrecen, 2007. 93. p.

⁴⁵ Vö. HELLMUTH, 2001, 167. p.; HILLIAM 2007, 93. p.

⁴⁶ Vö. HELLMUTH, 2001, 158. p.; HILLIAM 2007, 93. p.

⁴⁷ HILLIAM 2007, 92. p.

⁴⁸ HILLIAM 2007, 93. p.

⁴⁹ BARKER, JASMEET: *What was here before Kensington Palace?* 2014. május 27. Historic Royal Palaces: <https://blog.hrp.org.uk/curators/what-was-here-before-kensington-palace/> (Letöltés ideje: 2020. július 22.)

⁵⁰ BOUNFORD, JULIE E. – BOUNFORD, TREVOR: *The Curious History of Mazes. 4,000 Years of Fascinating Twists and Turns with Over 100 Intriguing Puzzles to Solve.* Wellfleet Press. New York (New York, USA) 2018. 106. p.; HILLIAM 2007, 123. p.; Vö. JARDINE, LISA (Boross Anna ford.): *Hódító holland kertkultúra.* In: Papp Gábor (főszerk.): *BBC History. A világtörténelmi magazin.* III. évfolyam. 5. szám. Kossuth Kiadó. Budapest, 2013. 59–62. pp.

„Anglia (Központi) Bankjának” alapítása 1694. július 27-én történt. Ezen a napon adták ki a társuralkodók azt a kiváltságlevelet, amelyben engedélyezték – a „The Bank of England Act”, más néven „Tonnage Act” (1694) elnevezésű, az angol parlament által hozott jogszabály alapján – az intézmény megalapítását. A bank – amelynek székhelye Londonban található – a világ egyik legrégebbi, folyamatosan működő pénzintézete. Alapításában a Franciaország ellen folytatott háború hatalmas költségei is jelentős szerepet játszottak.⁵¹

A zárkózott III. (II.) Vilmos titokzatos személyiség volt. Egyes – feltehetően rosszindulatú – vélemények szerint homoszexuális viszonyt folytatott két holland kegyencével (Hans Willem Bentinck, Arnoud van Keppel), akiket nemesi rangra emelt. Abban a korban szatirikus röpiratok is születtek a témában.⁵² Az előbbi „pletykát” tekintve a brit és holland történészek megosztottak. Egyesek szerint igaz,⁵³ mások inkább úgy gondolják, hogy a híresztelés alapja a rosszindulat,⁵⁴ mivel az angolok által „elutasított” „(...) Vilmosra általában érvényes volt, hogy az udvari és állami hivatalok szétosztásainál honfitársainak kedvezett.”⁵⁵

Az viszont tény, hogy a király nem volt odaadó férj. Elizabeth Villiers (c.1657–1733), Orkney későbbi grófnője volt a szeretője, „(...) a csúnyácska lányt az udvarban „kancsal Bettynek” [„Squinting Betty”] gúnyolták”.⁵⁶ A szerelmi viszony II. Máriát nagyon bántotta. III. (II.) Vilmost felesége halála azonban annyira megrázta, hogy neje kívánságára befejezte viszonyát a hölgygel, aki korábban a királynő udvarhölgye is volt.⁵⁷ (Más forrás szerint viszont csak a nyilvánosság előtt nem találkoztak többet.⁵⁸)

1. 2. II. (Stuart) Mária és a királynői méltóság

(Stuart) Jakab yorki herceg – 1685 és 1688 között II. Jakab néven angol, VII. Jakab néven skót király – és Anne Hyde (1637–1671) házasságából két lány, a protestáns szellemben nevelkedett Mária és Anna érte meg a felnőttkor. A yorki herceg kevésbé örült a két lánygyermek születésének, mivel a királyi dinasztian belül elsősorban fiúgyermek születését várták. Ráadásul a herceg „rangon alul” házasodott, Anne Hyde –

⁵¹ HENRY ROSEVEARE: *The Financial Revolution 1660–1760*. Longman. London, 1691. 34. p.; Bank of England hivatalos, elektronikus oldal: <https://www.bankofengland.co.uk/about/history> (Letöltés ideje: 2020. július 24.)

⁵² BLACK, JEREMY (szerk.): *Culture and Society in Britain, 1660–1800*. Manchester University Press. Manchester, 1997. 97. p.

⁵³ Vö. TROOST 2005, 25–26. pp.; VAN DER ZEE, HENRI – BARBARA, VAN DER ZEE: *William and Mary*. Alfred A. Knopf. New York (New York, USA), 1973. 421–423. pp.

⁵⁴ BAXTER, STEPHEN B.: *William III and the Defense of European Liberty, 1650–1702*. Harcourt, Brace and World. New York, 1966. 352. p.; VAN DER KISTE, JOHN: *William and Mary*. Sutton Publishing. Stroud (Gloucestershire, UK), 2003. 204–205. pp.

⁵⁵ HELLMUTH, 2001, 158. p

⁵⁶ HILLIAM 2007, 231. p.

⁵⁷ Vö. SEECOMBE, THOMAS: *Villiers, Elizabeth*. In: Lee, Sidney: *Dictionary of National Biography*. Volume LVIII. (Ubal dini – Wakefield). Smith, Elder & Co. London, 1899. 326–327. pp.

⁵⁸ HILLIAM 2001, 231. p.

II. Károly angol és skót király lordkancellárjának – Edward Hyde-nak a lánya volt, akinek ereiben nem folyt királyi vér.⁵⁹

Mária hercegnő 1662. április 30-án született a Szent Jakab-palotában (St. James Palace), Londonban. A hercegnőt anglikán vallásúnak keresztelték. A Mária keresztnevet őse, (Stuart) Mária, a skótok királynője után kapta. A hercegnőt, húgával, Annával egyetemben – nagybátyjuk, II. Károly parancsára – protestáns szellemben nevelték.⁶⁰ A magántanárai elsősorban a francia nyelv, továbbá az anglikán egyházi tanítások, valamint a tánc, a zene és a rajzolás rejtelmeibe avatták be.⁶¹

Mindössze nyolcéves volt, amikor 1671-ben elveszítette édesanyját, aki a mellrák szövődményeibe halt bele. A hercegnő viszonya apjával felemásan alakult, aki már 1673-ban újranősült és a katolikus vallású (Modenai) Mária hercegnőt vette feleségül. Az új feleség mindössze négy évvel volt idősebb Mária hercegnőnél. Ettől függetlenül Mária megszerette mostohaanyját.⁶²

Időközben Mária hercegnő karcsú, csinos, felnőtt nővé érett. „(...) csakhamar Európa egyik legvonzóbb hercegnője lett. Egy szemtanú szerint »magas, karcsú, fehér bőrű jelenség volt mandulavágású szemekkel és sötét hajfürtökkel.« II. Károly király elsősorban fontos politikai zálognak tekintette unokahúgát, és azt kívánta, hogy ne mutakozzék túl gyakran a nyilvánosság előtt, ezért Mária továbbra is meglehetősen visszavonultan és elszigetelten élt. [...] II. Károly unokaöccsét, Orániai Vilmost szemelte ki unokahúga, Mária férjéül.”⁶³

III. (Orániai) Vilmos herceg alacsonyabb volt leendő feleségénél, ráadásul kissé púpos, asztmás és horgas orrú, ezért a hercegnőt először nem bűvölte el. Amikor kiderült, hogy nőül kell mennie hozzá – és a „kontinensre”, férje udvarába kell áttelepednie – Mária könnyekben tört ki és állítólag napokig zokogott.⁶⁴

Mária és Vilmos 1677. november 4-én, Londonban, a Szent Jakab-palotában keltek egybe. London püspöke, Henry Compton adta össze az ifjú párt. Mária még ekkor is szomorú volt és potyogtak a könnyei. „Mária nagybátyja, a mások felvidítására mindig készen álló II. Károly király a menyasszony mellett állt, és amikor Vilmos elérkezett ahhoz a mondathoz, hogy »minden földi javammal együtt elveszlek«, és ünnepélyesen számos pénzermét szórtak a nyitott Bibliára, így szólt Máriához: »Gyűjtsd össze őket, és tedd zsebre, amíg nem késő!« Ám a szerencsétlen Mária hercegnő ezt egy csöppet sem találta viccesnek, és még keservesebb zokogásba kezdett. A boldogtalan kezdet ellenére a házasság sikeresnek bizonyult. Mária rajongva szerette szótlan, kicsit púpos, nála több centiméterrel alacsonyabb unokatestvérét.”⁶⁵

Az esküvő után az ifjú pár áttelepedett a protestáns Egyesült Tartományok területére, ahol Mária hercegnő gyorsan megszeretette magát a hollandokkal is. Melegszívű és

⁵⁹ PANZER, MARITA A. (Meskó Krisztina ford.): *Nők az angol trónon. Anglia királynői és királynéi. Királyi házak.* GABO Kiadó. Budapest, 2007. 141. p.

⁶⁰ VAN DER KISTE 2003, 32. p.

⁶¹ WALLER, MAUREEN: *Sovereign Ladies. The Six Reigning Queens of England.* John Murray. London, 2006. 215–253. pp.

⁶² WALLER 2006, 255. p.

⁶³ PANZER 2007, 143. p.

⁶⁴ WARD, ADOLPHUS WILLIAM: *Mary II (1662–1694).* In: Lee, Sidney: *Dictionary of National Biography.* Volume XXXVI. (Malthus – Mason). Smith, Elder & Co. London, 1893. 355. p.

⁶⁵ HILLIAM 2007, 92. p.

segítőkéz volt, mindennapjait az istenfélelem járta át. A földi élvezetektől tartózkodott, mert félt Isten büntetésétől. Házasságában példás feleségnek bizonyult, ennek ellenére háromszor (1678, 1679, 1680) vetélt el, gyermekei nem születtek.⁶⁶

A hercegnő 1677-től egészen az ún. „dicsőséges forradalom” (1688) kirobbanásáig a „kontinensen” élt. A gyorsan pergő események során Mária sokat vívódott protestáns férje és katolikus apja között, végül hitét és férjét választotta. Ettől függetlenül – testvérével, Anna hercegnővel ellentétben – szenvedett attól, hogy elidegenedtek egymástól apjával, II. (VII.) Jakabbal.⁶⁷

A dicsőséges forradalom eredményeként a hercegnő és férje, II. Mária és III. (II.) Vilmos néven Anglia és Skócia uralkodói lettek. Gyakorlatilag Vilmos Mária hercegnő által lett király, holott – anyai ágon, ahogyan azt már említettük – maga az Orániai herceg is rokona volt a Stuart-háznak.

II. Mária ragaszkodott a társuralkodáshoz. A gyakorlatban azonban III. (II.) Vilmos hozta a döntéseket, II. Mária csak férje távolléte esetén vette át az irányítást. A királynő soha sem lépett ki férje árnyékából. A királynő „(...) úgy érezte, nincs tehetsége a politikához, noha jelentős sikereket tudott felmutatni. Gyűlölte a hízelgést és az udvarra jellemző mesterkéeltséget. [...] Reformintézkedései, mint a vasárnapi zenélés betiltása, az ételek közszemlére tétele és felajánlása az éhezőknek, és a mértéktelen alkoholfogyasztás megszüntetését célzó rendeletei nem voltak hosszú életűek. A királynő által kezdeményezett erkölcsi megújulás csak a rendeletekben öltött formát, és nem vált az emberek belső mércéjévé.”⁶⁸

A királynő az angol tengerészek körében is népszerű volt, mivel gondoskodott a beteg, sérült és rokkant tengerészekről, számukra Greenwich területén – Sir Christopher Wren és tanítványa, Nicholas Hawksmoor (c.1661–1736) tervei alapján – kórház építését rendelte el.⁶⁹

A közel 180 cm magas királynő igyekezett egészségesen élni, például rendszeresen gyalog közlekedett, illetve sétált a Whitehall és a Kensington-palota között.⁷⁰ Ennek ellenére hamar elragadta a halál. III. (Orániai) Vilmos nem volt hűséges és odaadó férj, ellenben felesége betegsége és a fekete himlő („smallpox”) miatt bekövetkezett halála mélyen megrázta.⁷¹

II. Mária 1694. december 28-án, mindössze harminckét évesen hunyt el a Kensington-palotában, Londonban. Halála mélyen lesújtotta mind az angolokat, mind a hollandokat. A királynő népszerűségét jól szemlélteti, hogy temetésére a neves angol zeneszerző, Henry Purcell (c.1659–1695) egy zeneművet is komponált.⁷² A népszerű II. Mária angol és skót királynő földi maradványait a Westminster-apátságban – fényűző temetési szertartás kere-

⁶⁶ Vö. HELLMUTH 2001, 156. p.; WALLER 2006, 257–259. pp.; VAN DER KISTE 2003, 57., 58., 62. pp.

⁶⁷ GRANT 1996, 190. p.

⁶⁸ PANZER 2007, 151. p.

⁶⁹ Vö. WALFORD, EDWARD: *Greenwich: The hospital for seamen*. In: Old and New London. Volume 6. Cassell, Petter & Galpin. London, 1878. 177–190. pp.

⁷⁰ WALLER 2006, 285. p.

⁷¹ ASHLEY, MAURICE: *The Stuarts*. In: Fraser, Antonia (szerk.): A Royal History of England. University of California Press. Berkeley–Los Angeles (California, USA), 2000. 89. p.

⁷² WESTRUP, JACK ALLEN: *Purcell*. J. M. Dent & Sons Limited. London, 1975. 82–83. pp.

tében – helyezték örök nyugalomba. (A többi Stuart uralkodóhoz hasonlóan, sem III. (II.) Vilmosnak, sem II. Máriának nem emeltek a Westminster-apátságban külön síremléket.⁷³)

2. III. (Orániai) Vilmos és II. (Stuart) Mária társuralkodása

2. 1. A kezdetek: Az ún. „dicsőséges forradalom” (1688/1689)

II. (VII.) Jakab angol és skót király rövid uralma – 1688-ra – sokak – főképp az anglikán hívők – számára tűrhetetlenné vált. Az „elidegenítő” tényezők szerzteágazók voltak. Megnyilvánultak az állandó hadsereg kiépítésében – amelyre Oliver Cromwell puritán uralma óta nem volt példa –, továbbá a katolikusok kinevezésében a hadsereg, az állami és udvari hivatalok élére, a parlamenti választások „manipulációjában”, etc.⁷⁴ A helyzet orvoslására – 1688. június 30-án – világi és egyházi előkelőségek egy csoportja – amely az ún. „Halhatatlan Hetes” („Immortal Seven”)⁷⁵ nevet kapta az utókor-tól – hivatalos meghívólevélben fordult III. (Orániai) Vilmoshoz, hogy – a „protestantizmus védelme érdekében” – seregével szállja meg az országot. Eckhart Hellmuth történész szerint az angol főrendűek célja az volt, hogy „(...) II. Jakabot politikája felülvizsgálatára kényszerítsék”.⁷⁶ A meghívólevelet szándékosan álneven és kétértelműen fogalmazták meg, hogy az aláírók ne tegyék ki magukat a felségárulás vádjának. „*Ennek ellenére tartalmazta Anglia politikai elitjének néhány központi sérelmét.*”⁷⁷

Az Orániai herceget nem érte váratlanul a „meghívás”, mivel 1687 óta szoros kapcsolatot tartott fenn protestáns, angol politikusokkal. Az angol belpolitika kérdéseivel pedig már az 1670-es évek elejétől foglalkozott. A helytartó – aki zseniális propaganda- és sajtótevékenységet végzett – jelezte, hogy kész a beavatkozásra. Az ún. „hági kiáltványban” (1688. szeptember 20.) a protestáns Anglia védelmezőjeként, továbbá a hagyományos angol szabadságjogok és örökölt jogrendszer védelmezőjeként jelent meg.⁷⁸

III. (Orániai) Vilmos alapvetően nem azért ment seregei élén Angliába, hogy II. (VII.) Jakabot letaszítsa a trónról, hanem, hogy katonai támogatást nyújtson az angol parlamentnek a királlyal szembeni vitában. Kevesek számára ismert tény, hogy az Orá-

⁷³ A Stuart-korszak (1603–1714) hét uralkodója közül öt a Westminster-apátság kriptájában nyugszik. Ellenben I. Károly (1625–1649) földi maradványait – végakarata ellenére – Windsorban, a Szent György-kápolnában, II. (VII.) Jakab (1685–1688) holttestét Franciaországban, Saint-Germain-en-Laye plébánia-templomában helyezték örök nyugalomra. HILLIAM 2007, 202–203, 205–207. pp.

⁷⁴ HELLMUTH, 2001, 159. p.

⁷⁵ A „meghívólevél” aláírói között whigek és toryk egyaránt voltak. Az aláírók: 1, Henry Sydney (1641–1704), Romney első earlje, a meghívólevél megalkotója (whig), továbbá 2, Edward Russell (1653–1727), Oxford első earlje, az angol flotta parancsnoka (whig), 3, William Cavendish (1640–1707), Devonshire első hercege (whig), 4, Thomas Osborne (1632–1712), Leeds első hercege, más néven Lord Danby (tory), 5, Charles Talbot (1660–1718), Shrewsbury első earlje (tory), 6, Richard Lumley (1650–1721), Scarbrough első earlje és végül 7, Henry Compton (1632–1713) London anglikán püspöke (1675–1713). Vö. COWARD, BARRY: *The Stuart Age. England, 1603–1714*. Second Edition. Longman Limited, London, 1997. 341. p.; TREVELYAN, GEORGE MACAULAY: *The English Revolution 1688–1689*. Oxford University Press. New York (New York, USA), 1965. 50. p.

⁷⁶ HELLMUTH, 2001, 160. p.

⁷⁷ HELLMUTH, 2001, 160. p.

⁷⁸ HELLMUTH, 2001, 160. p.

niai herceg és apósa, II. (VII.) Jakab angol király között korábban rendszeres levelezés zajlott. A kapcsolatuk az inváziót megelőzően jónak volt mondható, ezért az angol és skót király sokáig nem is akarta elhinni, hogy veje fellép ellene. Az invázió időpontja kitervelt volt, már 1688 őszétől lehetett rá számítani. A herceg mintegy tizenháromezer főt mozgósított, valamint 3 600 lovat és közel négyszáz hajóból álló flottát állíttatott ki. III. (Orániai) Vilmos ügyelt arra, hogy II. (VII.) Jakabot szövetségesei, a franciák ne tudják támogatni. A francia hadsereg a német hadszíntereken, a francia flotta a Földközi-tengeren működött ebben az időben. A döbbenetből „felocsúdott” és „magára maradt” II. (VII.) Jakab mozgósította flottáját, továbbá a hadsereg átcsoportosítását rendelte el Írországból és Skóciából Anglia területére, valamint egyes erődöket is megerősített. Ettől függetlenül az Orániai herceg első akciója kudarcba fulladt az ún. „pápista szél” miatt. Az első partraszállási kísérletre 1688 októberében került volna sor, de az inváziós seregek a heves viharok miatt vissza kellett térnie a protestáns Egyesült Tartományok kikötőibe. Az akció során az élelmiszer nagy része odaveszett, ráadásul több mint ezer ló megfulladt, mivel a hajó nyílásait a vihar idején zárva kellett tartani. A második inváziós kísérlet már sikeres volt. Megváltozott a szélirány és a keleti szél – az ún. „protestáns szél” – segítette a herceg hajóit, hogy eljussanak Anglia déli partjaihoz. Ellenben II. (VII.) Jakab flottája nem tudta elhagyni a Temze torkolatát, ezért az Orániai herceg katonáival 1688. november 5-én zavartalanul szállt partra Devon grófságban, Brixham településnél. Majd továbbhaladt az ugyancsak Devonban fekvő Exeter városába, ahová 1688. november 9-én érkezett meg. Itt az inváziós sereg két hétig pihent. Szerencséje volt, mert II. (VII.) Jakab serege (kb. 25 ezer fő) – amely erősebb és jobban felszerelt volt – meg sem kísérelte az érdemi támadást. A megrettent király döntései, a körein belüli fejetlenséget a protestánsok vér nélküli győzelmét hozták el, habár a herceg eleinte a visszavonulást latolgatta.⁷⁹

II. (VII.) Jakab tehetetlensége, illetve seregeinek visszavonulása, továbbá az ország egyes részein kitört felkelések miatt Anglia kormányzata gyakorlatilag megbénult. Hiába tett engedményeket a király, célját már nem érte el. Egy lehetőséget látott – 1688. december 11-én – elmenekülni az országból. Családja sikeresen Franciaországba szökött, de az uralkodót elfogták és visszakísérték a fővárosba, Londonba. Majd 1688. december 23-án újabb – immáron sikeres – szökést kísérelt meg. II. (VII.) Jakab végérvényesen Franciaországba távozott. Azt azonban, mi következik, senki sem tudta.⁸⁰

2. 2. Alkotmánytörténeti dilemmák – Az ún. „Convention Parliament” működése (1689)

A király szökése előtt feloszlatta a hadsereget, amely azért bírt jelentőséggel, mert Londonban a csócselék ragadta magához a hatalmat. A törvény és a rend megszűnt létezni, emiatt különösen a római katolikusoknak volt félnivalójuk. A szélnek eresztett katonák csak fokozták a káoszt, ezért a londoni főpolgármester felszólította III. (Orániai) Vilmost, hogy seregével szíveskedjék a fővárosba bevonulni. Erre még 1688. december 18-án sor került. Ezzel a lépéssel megkezdődött az anarchia felszámolása. Az

⁷⁹ HELLMUTH, 2001, 160–162. pp.; TROOST 2005, 200–205. pp.

⁸⁰ DAVIES, NORMAN: *The Isles: A History*. Oxford University Press. Oxford, 1999, 614–615. pp.; TROOST 2005, 205–207. pp.

ország azonban király nélkül maradt. Anglia miután korábban „köztársaságként” kudarcot vallott, ekkor monarchiaként is elbukott. III. (Orániai) Vilmos, mint „hódító”, akár kikiáltathatta volna magát uralkodóként, azonban tisztában volt ennek veszélyeivel, ezért ezt nem tette. A herceg az angol parlament kezébe helyezte a döntést. Hamarosan a parlament mindkét háza egyetértésre jutott abban, hogy az Orániai herceg vegye át a kormányzást és írjon ki választásokat, hogy megkezdődjön a kiútkeresés a válságból. A választásokat 1688. december 28-án írta ki a herceg, ennek nyomán létrejött az ún. „konvenciók parlament”, amely 1689. január 22-én ült össze először.⁸¹

Hosszas vita kezdődött arról, ki kövesse II. (VII.) Jakabot az angol trónon. A toryk szerint a király önként köszönt le, tehát nem erőszakkal fosztották meg attól. A whigek szerint viszont a király megszegte uralkodói kötelezettségeit, ezért „eljászotta” a trónt. A parlament házai abban egyetértettek, hogy katolikus uralkodó többé nem ülhet az ország trónjára. Ezzel a Stuartok katolikus ágát kizárták a trónöröklésből. Nagy vita bontakozott ki abban a tekintetben is, hogy II. (VII.) Jakab idősebb protestáns lánya, Mária egyedül uralkodjon vagy férjével közösen. Az Orániai herceg azonban nem volt hajlandó a királynő mögött háttérbe szorulni, ezért kilátásba helyezte, hogy számára kedvezőtlen döntés esetén seregével elhagyja az országot.⁸² A parlament kényszerhelyzetbe került, mivel a rend újbóli felbomlása akár újabb polgárháborút is eredményezhetett volna. Ráadásul Mária is kiállt férje mellett, csak vele volt hajlandó uralkodni. Az angol parlament végül 1689. február 13-án ajánlotta fel a koronát a királyi párnak, mint társuralkodóknak, továbbá ezen a napon adták át számukra a „Bill of Rights” alapját képező, az ún. „Declaration of Rights” nevű nyilatkozatot, amely a királyi hatalom határait jelölte ki. Mindez jelezte, hogy Angliában jelentős változás történt, a parlament szerepe és súlya tovább nőtt.⁸³

Skócia parlamentje angol „társához” hasonlóan járt el. II. (VII.) Jakabot 1689. április 11-től nem tekintették királyuknak, helyette a királyi párnak kínálták fel a koronát, amelyet azok 1689. május 11-én elfogadtak. Az Orániai herceg II. Vilmos néven Skócia királya, felesége II. Mária néven Skócia királynője lett.⁸⁴

A kormányzási ügyeket III. (Orániai) Vilmos vitte. Mária csak távolléte esetén helyettesítette. Ez többször is elfordult, mivel Oránia hercege sok időt töltött a „kontinensen”, szülőhazájában. A királyi párt 1689. április 11-én, Londonban koronázták meg. A ceremóniát Henry Compton (1632–1713), London püspökének (1675–1713) közreműködésével hajtották végre, mert William Sancroft (1617–1693), Canterbury érseke (1677–1690) továbbra is II. (VII.) Jakabot ismerte el jog szerinti uralkodóként, ezért nem állt szándékában az ünnepségen sem aktív, sem passzív szerepet vállalni.⁸⁵ III. (II.) Vilmos felesége, a protestáns Mária, II. Mária néven lett Anglia új uralkodója.⁸⁶ A társuralkodás időszaka mindössze néhány évig, 1689 és 1694 között tartott, mivel II. Mária korai halála miatt III. (II.) Vilmos egyeduralkodó lett.⁸⁷

⁸¹ HELLMUTH, 2001, 162–163. pp.

⁸² TROOST 2005, 207–210. pp.

⁸³ GRANT 1996, 192–193. pp.; VAN DER KISTE 2003, 114–115. pp.

⁸⁴ DAVIES 1999, 614–615. pp.; TROOST 2005, 266–268. pp.

⁸⁵ TROOST 2005, 219–220. pp.

⁸⁶ HELLMUTH, 2001, 153–155. pp.

⁸⁷ SOMERSET FRY 2006, 72. p.

Az ún. „dicsőséges forradalom” eredményeként a király és a parlament hatalmi viszonyában – az utóbbi javára – ismét jelentősebb eltolódás volt megfigyelhető. Nem számított ez újdonságnak, hiszen már I. Károly, valamint II. (VII.) Jakab regnálásának vége is a parlament domináns szerepét tükrözi. Előbbi emiatt a fejével fizetett, utóbbi elhagyni kényszerült a hazáját. Végző soron mindkét koronás fő elvesztette királyi hatalmát a parlament ellenében. Bebizonyosodott, hogy a „királyok isteni jogának” végleg leáldozott.⁸⁸

A „korona” és az angol parlament – főképp annak alsóháza – viszonyában jelentős változás történt. A királyi pár magát a parlament törvényhozó akaratahoz kötötte, vagyis ígéretet tettek, hogy Angliát annak törvényei és szokásai szerint kormányozzák. Hasonló folyamatok zajlottak Skóciában is, ahol korábban II. (VII.) Jakab szembemenve a királyság alkotmányos elveivel despotikus uralmat vezetett be. Az Edinburgh városában székelő skót parlament üresnek nyilvánította a trónt és – az angol koronázási ünnepség napján, 1689. április 11-én – felajánlotta azt a királyi párnak.⁸⁹

A koronázáson is megjelent egy formai újdonság, nevezetesen, hogy elhatárolódjanak a katolicizmustól. A királyi párnak ugyanis egy Bibliát nyújtottak át. A Szentírás a protestáns hitgyakorlat jelképeként kiemelkedő szimbolikus jelentőséggel bírt, ezáltal kívánták kifejezni, hogy visszautasítják a katolikus irányzatot. Az angol monarchia egyértelműen protestáns monarchia lett. Érdekességként jegyezzük meg, hogy az ún. „kettős koronázás” azt is jelentette, hogy minden koronázási ékszer, illetve jelvényt – a koronát, a jogart és az országalmát, etc. – kétszer kellett elkészíteni. Ennek szimbolikus jelentéstartalma kifejezte, hogy mindkét uralkodó egyenjogú, illetve egyenrangú.⁹⁰

III. (II.) Vilmos zseniális politikus volt. *„Késznek mutatkozott feleségével elfogadni a koronát, még mielőtt megígérte, hogy védelmezni fogja az alattvalói vallását és szabadságjogait. Ezzel a sorrenddel azt kívánta jelezni, hogy a korona elfogadása a Bill of Rights elismerése előtt történt, és hogy következésképp az utóbbit nem lehet a trónra lépés előfeltételének tekinteni. Az ilyen „nyelvi játékok” azonban nem takarhatták el, hogy a Bill of Rightsszal az abszolutista tendenciák azon formája előtt, ahogy azok II. Károly és II. Jakab idején érvényben voltak, végleg elzárták az utat.”*⁹¹

Az ún. „Bill of Rights” („Jogok Nyilatkozata”), vagyis *„(...) a személyek jogait és szabadságát deklaráló törvényben és trónöröklési rendben rögzítették a forradalom eredményeit, és rendezték a korona és a parlament viszonyát.”*⁹² A jogszabály fontos szerepét jól tükrözi, hogy általa a királyság gyakorlatilag a parlamenttől függő intézmény lett.

A törvény megtiltotta, hogy az uralkodó a parlament hozzájárulása nélkül felfüggesse a törvények hatályát. Tilalmazta az állandó hadsereg fenntartását békeidőben,

⁸⁸ Vö. KISTELEKI ET AL. 2002, 56. p.

⁸⁹ A skót parlament a „Claim of Right” elnevezésű nyilatkozatban elvárta a királyi pártól a protestantizmus fenntartását, ennek folyamánként a „pápista” könyveket illegálisnak tekintette és megtiltotta azt a gyakorlatot, hogy a fiatalokat külföldre, katolikus intézményekbe küldjék tanulni. A dokumentum a királyi hatalmat is korlátozta. A királyi pár 1689. május 11-én fogadta el a skót királyi koronát, illetve ígérte meg, hogy tiszteletben tartja az ország törvényeit. Ennek ellenére a Skót-felföldön egyes klánok körében a katolikus vallás és a Stuart-ház katolikus ága erősen tartotta pozícióját. Vö. MITCHISON, ROSALIND – SOMERSET FRY, PETER – SOMERSET FRY, FIONA: *A History of Scotland*. Routledge. London, 2015. 253. p.; PHILLIPS 2006, 165. p.

⁹⁰ HELLMUTH, 2001, 154–155. pp.

⁹¹ HELLMUTH, 2001, 167. p.

⁹² GÖNCZY ET AL 1997, 276. p.

valamint az önkényes – a parlament hozzájárulása nélküli – adókvetést is. Az uralkodó mozgásterülete tovább szűkült, mivel az a parlamenti ügyekbe nem avatkozhatott be. A jogszabály kimondta továbbá a parlamenti szólásszabadságot, valamint a választások szabadságát is.⁹³

A törvény rendelkezett arról is, hogy az uralkodó csak a parlament hozzájárulásával hagyhatja el Anglia területét. Nem angol születésű király esetében az angol koronához nem tartozó területekért csak a parlament jóváhagyásával folytatható háború.⁹⁴ Ez főképp a 18. században, az ún. „Hannover-dinasztia” uralkodói kapcsán nyert különösen fontos jelentéstartalmat.

A „Bill of Rights” kimondta a jogegyenlőséget és a király kegyelmezési jogkörének korlátozását is. Az igazságszolgáltatás területéhez tartozik még a túlzott óvadék követelésének, a törvénytelen letartóztatás, valamint a kegyetlen és rendkívüli büntetések alkalmazásának tilalma. Az esküdtek kiválasztásának szabályozásával a rendes, törvényes eljárást garantálta.⁹⁵

Az előbbieken felsorolt sajátosságok csak a legfontosabbak, amelyről a „Bill of Rights” rendelkezett. Nem említettük még a protestánsok szabad fegyverviselés jogát, valamint az sem, hogy minden kormányzati ügy az ún. „Titkos Tanács” („Privy Council”) hatáskörébe tartozik, amelynek nem lehet tagja olyan személy, aki nem Angliában született, etc.⁹⁶ Az előbbiekből kitűnik, hogy a törvény nagy alkotmánytörténeti változást hozott, amellyel akkoriban az ügyes diplomata és politikus III. (II.) Vilmos is tisztában volt.

Az előbbieken hangsúlyoztuk, hogy Anglia protestáns monarchia lett, hasonló rendszert eredményezett az ún. „Claim of Rights” (1689) kiadása Skóciában is. A 17. században leginkább a vallási kérdések okoztak problémát Angliában, Skóciában, valamint Írországban. Az 1689-ben kiadott ún. „Türelmi törvénnyel” („Toleration Act”) a nem anglikán protestánsokat érintő vallási türelmet vezettek be. A törvény azonban nem vonatkozott például a katolikusokra, az unitáriusokra, valamint az ateistákra. A törvény fontos részei ún. „disszenterekre” vonatkozó „speciális” szabályozások, amelyek a szertartásaikra, egyházi épületeikre, az esküjükre, etc. vonatkoztak.⁹⁷

Nem a „forradalmi időszak” (1688) vívmánya, de kifejezi az uralkodó és a parlament viszonyában – az utóbbi javára – a „súlyponteltolódást” az 1694. évi „Triennial Act”.⁹⁸ Hasonló törvényt még 1641-ben az ún. „Hosszú Parlament” is elfogadott. A

⁹³ Vö. GÖNCZY ET AL 1997, 277. p.

⁹⁴ KISTELEKI ET AL. 2002, 72. p.

⁹⁵ KISTELEKI ET AL. 2002, 68–69., 73. pp.

⁹⁶ KISTELEKI ET AL. 2002, 68., 72. pp.

⁹⁷ BROMLEY, JOHN SELWYN: *The new Cambridge modern history*. Cambridge University Press. Cambridge, 1970. 210. p.; MULLETT, CHARLES F.: *The Legal Position of English Protestant Dissenters, 1689–1767*. In: Charles K. Woltz et al. (szerk.): *Virginia Law Review*. Volume 23. No. 4. Charlottesville (Virginia, USA), 1937. 389–418. pp.; PATRICK, JOHN J. – LONG, GERALD P.: *Constitutional Debates on Freedom of Religion. A Documentary History*. Greenwood Press. Westport (Connecticut, USA), 1999. 123. p.

⁹⁸ Nem új gondolat, illetve szabályozás, mivel az első ún. „Triennial Act”, még 1641-ben, I. Károly angol és skót király regnálása (1625–1649) alatt, az angol polgári forradalom előtt keletkezett. A jogszabály előírta – egyebek mellett –, hogy az angol parlamentet háromévenként össze kell hívni. A második hasonló töltetű törvény – amely az előbbieken említett jogszabályt hatályon kívül helyezte – az 1664. évi ún. „Triennial Parliaments Act”, amely a hároméves szabályt ugyancsak megtartotta. Habár II. Károly angol és skót király élete végén, 1681 és 1685 között parlament nélkül uralkodott. Vö. KISTELEKI ET AL. 2002, 77. p.

szabályozás „(...) kényszerítette az uralkodót, hogy viszonylag rövid időközönként (háromévenként) új választásokat írjon ki.”⁹⁹

2. 3. Küzdelem a jakobiták ellen (1689–1696)

Az előbbiekben vázlatosan ismertetett, kiemelkedő alkotmánytörténeti „mérőföldkövek” jelentősen növelték az angol és a skót parlamentek szerepét az esetleges királyi önkényuralommal szemben és hozzájárultak a későbbi, modern, parlamentáris monarchia kialakulásához (1783). Ugyancsak az előbbiekben említettük, hogy a királyi pár az ún. „dicsőséges forradalom” eredményeként kerülhetett hatalomra, amelynek „aktív” szakasza még 1688 decemberében végbement. II. (VII.) Jakab 1688. december 23-án távozott az országból, azonban nem tervezte, hogy feladja a küzdelmet sógora és idősebb protestáns lánya ellenében.¹⁰⁰ A királyi párral szembehelyezkedők, II. (VII.) Jakab hívei, az ún. „jakobiták” is hallaták hangjukat. Az elmenekült király híveinek „felvonulási területe” elsősorban Írországból, továbbá Skóciából, a Skót-felföldön („Highlands”) volt.¹⁰¹

2. 3. 1. Háborús viszonyok Írországból (1689–1691)

Az írek elutasító reakciója egyfelől a római katolikus vallásukra, másfelől az angolokkal való – hosszú évszázadokra visszanyúló – rossz viszonyukra vezethető vissza. Utóbbi esethez kapcsolódik Oliver Cromwell és az angol parlament seregének inváziója (1649–1650) a „Smaragd sziget” ellen, amely hadjárat brutalitását jól jellemezte Drogheda ostroma (1649. szeptember 3–11.). A hadjárat után a győztes angolok elfoglalták a földek jelentős részét, amelyet angol és skót protestánsok számára kisajátítottak. Főképp az alig termő, rossz talajú Connaught térségét hagyták meg az írek számára. Emellett a római katolikus vallást betiltották, a katolikus papokat elfogták, illetve kivégezték.¹⁰² Az előbbiek ismeretében érthető, hogy II. (VII.) Jakab Írország felől próbálta országait visszafoglalni, számítva a római katolikus írek támogatására. Nem kellett csalatkozni, az írek tömegesen álltak zászlaja alá. III. (Orániai) Vilmos apósának terve az volt, hogy felkelést robbant ki a jogfosztott, valamint vallási elnyomásban élő ír, római katolikus lakosság körében. Terve megvalósításához XIV. Lajos francia királytól hétezer francia katonát kapott, ehhez jött még hozzá közel huszonötezer ír lázadó. II. (VII.) Jakab francia katonáival 1689. március 12-én szállt partra Írország déli részén, Kinsale település mellett. Az ír parlament 1689. május 4-én II. (VII.) Jakabot támogatásáról biztosította. Az írországi megmozdulások során – még 1689-ben – sor került a protestáns kézen lévő, Ulster területén fekvő Enniskillen és Londonderry ostromára. Emellett III. (II.) Vilmos angol-holland-német-dán, illetve írországi protestánsok által támogatott serege győzelmet aratott előbb Newtownbutlernél (1689. július 31.), majd a – sorsdöntő – Boyne folyó melletti csatában (1690. július 1-én), valamint Aughrim mellett is (1691.

⁹⁹ HELLMUTH, 2001, 169. p.

¹⁰⁰ Vö. HARRIS 2006, 3–5. pp

¹⁰¹ PHILLIPS 2006, 166. p.

¹⁰² KENYON – OHLMEYER 2000, 314. p.; LENIHAN 2007, 135–136. pp.

július 12.). II. (VII.) Jakab már a Boyne folyó melletti vesztes csatája után elhagyta Írországot és visszatért Franciaországba. Az írek tovább folytatták elkeseredett küzdelmüket, végül kapitulációra kényszerültek. Az írországi lázadást az 1691. október 3-án aláírt ún. „limericki szerződés” („Treaty of Limerick”) zárta le.¹⁰³ Összefoglalva elmondható, hogy a harcokat követően az írek rosszabb helyzetbe kerültek, mint amilyenben előtte voltak.¹⁰⁴

2. 3. 2. Jakobita felkelés Skóciában (1689–1692)

A Skót-felföldön is zajlottak véres összecsapások a jakobita felkelők, valamint a protestáns királyi párt támogató seregek között. Előbb – 1689. július 27-én – Killiecrankie mellett a jakobiták győztek. Alig egy hónappal később – 1689. augusztus 21-én – Dunkeld mellett már protestáns győzelem született. A skóciai események talán legvéresebb „mementója” azonban a Glencoe-völgyben végrehajtott ún. „glencoe-i mészárlás” volt. Az előzményekhez tartozik, hogy III. (II.) Vilmos 1691. augusztus 26-án kiadott rendeletében kegyelmet ajánlott a jakobita, „rebellis” klánoknak, ha azok 1692. január elsejét megelőzően hűséget esküsznek. A klánok többsége ezt megtette. Alasdair MacIain, MacDonald of Glencoe klánfőnöke 1691. december 31-én Fort Williamben akarta letenni az esküt, de ott közölték vele, hogy ezt csak a távolabbi, közel száz kilométerre fekvő Inveraray településen teheti meg. Az igazolást kapott klánfőnök csak 1692. január 6-án érkezett meg, majd letette az esküt. Biztosították arról, hogy sem neki, sem rokonságának nem lesz bántódása. Ennek ellenére angol felsőbb körökben úgy gondolták, hogy a MacDonald klán szegényebb ágának „megleckéztetése” elrettentően hat a többi skót klánra. Ezért 1692. február 13-én hajnali öt órakor közel százhusz katona – Robert Campbell (1630–1696), Glenlyon ötödik earlje vezetésével – megkezdte a klán lemészárlását. Ráadásul ezt megelőzően a katonák közel két hétig élvezték a helyiek vendégszeretetét. A források szerint fegyvertelen férfiak, nők és gyermekek tucatjait gyilkoltak le, köztük a klánfőnököt, de még ennél is többen haltak meg a téli hidegben, menekülés közben. A klán falvait kirabolták és felégették; egyes települések sosem épültek újra. A skót közvélemény felhördült, felelősségre vonást követelt. A bűnösök megbüntetése azonban csak látszólag történt meg.¹⁰⁵

2. 4. III. (II.) Vilmos és II. Mária társuralkodásának további, fontosabb eseményei

Az ún. „társuralkodók” – 1689 és 1694 közötti – regnálása mind kül-, mind belpolitikai értelemben jelentős események sorozatát ölelte fel. Külpolitikai szempontból az ún. „kilencéves háború” (1688–1697) – a magyarban „pfalzi örökösödési háború” – katonai és diplomáciai eseményei töltötték ki, amely konfliktus második fele III. (Orániai) Vilmos „egyeduralkodása” (1694–1702) idején is folytatódott. (A háborút a nem-

¹⁰³ Vö. LÁZÁR GYULA: *Angolország történelme. A legrégebb időkől az újkorig. Negyedik kötet. III. Vilmostól a versaillesi békéig. 1688-tól 1783-ig.* Nyomtatott a Csanád-Egyházmegyei Könyvsajtón. Temesvárott, 1893.; 56–57. pp.; PHILLIPS 2006, 166–167. pp.

¹⁰⁴ Vö. BOKOR (IX.) 1895, 697–698. pp.

¹⁰⁵ BUCHAN, JOHN: *Massacre of Glencoe.* Lang Syne Publishers Limited. Newtongrange, 1991. 59. p; PHILLIPS 2006, 166. p.; TROOST 2005, 274–275. pp.

zetközi szakirodalom a „Nagy Szövetség háborújaként” („War of the Grand Alliance”), valamint az „Augsburgi Liga háborúja” („War of the League of Augsburg”) néven is ismeri.) Amint már többször a világtörténelemben, ez esetben is a háború eredője egy haláleset volt. II. Károly (1651–1685) pfalzi választófejedelem (1680–1685) halálát követően XIV. Lajos francia király magának követelte Pfalz területét. A választófejedelemnek – habár megnősült – törvényes utódai nem születtek. II. Károly húga – XIV. Lajos sógornője – Pfalzi Erzsébet Sarolta (1652–1722) az orléans-i herceg felesége lett. Ez a rokoni kapcsolat alapozta meg a „Napkirály” követelését.¹⁰⁶

A háború kirobbanása előtt – még 1686. július 9-én – a francia hegemoniától tartó Német-római Birodalom, Spanyolország, valamint a Savoyai Hercegség szövetséget hozott létre „Augsburgi Liga” néven. A szövetséghez a későbbiekben számos más európai állam csatlakozott, így Bajorország, Brandenburg, a Pfalzi és a Szász Választófejedelemségek, továbbá a protestáns Egyesült Tartományok, valamint Portugália és Svédország. Végül, 1689-ben, Anglia is a „formáció” tagja lett. Mint látható a szövetségesekek között egyaránt volt katolikus és protestáns ország is. Ebből következik, hogy Európa vezetőinek zöme a túlzott francia térnyerés és a lehengerlő francia haderő ellenében lépett fel. A hadmozdulatok zöme a Rajna folyó mentén, főképp a Pfalzi Választófejedelemség és a Badeni Nagyhercegség területén koncentrálódott, de idővel Írországból, a Németalföldön és Spanyolországban, valamint Itáliában is megjelent „a háború apokaliptikus lovagja”. A fegyveres konfliktussorozat az amerikai kontinensre is áterjedt. Észak-Amerikában a francia (Québec, Acadia) és az angol gyarmatok (Hudson Bay, Newfoundland, New England, etc.) területén zajlottak a harcok. Ez utóbbi konfliktust „Vilmos király háborújának” („King William’s War”) is hívják. A háborút főképp a nagy ostromok és a tengeri ütközetek jellemezték, nyílt, szárazföldi ütközetekre viszonylag ritkábban került sor. A háború 1690 és 1691 között szélesedett ki, majd 1692 és 1693 között érte el a csúcspontját, jelentős véráldozatot követelve.¹⁰⁷

A belpolitikai események sorozata szerteágazó. Az ún. „Bank of England” – Anglia, majd napjainkban az Egyesült Királyság Központi Bankjának – megalapítása (1694) az előbbieken röviden ismertetett háborúhoz köthető. A kezdetben magánbankként működő pénzintézet alapításáról szóló királyi oklevelet („Royal Charter”) 1694. július 27-én adta ki III. (II.) Vilmos és II. Mária. A Bank of England hivatalosan 1694. augusztus 1-jén kezdte meg tevékenységét a „közjó előmozdítása, valamint a pénzügyi stabilitás biztosítása” céljából.¹⁰⁸

A pénzintézet felállításáról szóló törvényt („The Bank of England Act 1694”, ritkábban „Tonnage Act 1694”) az angol parlament – a társuralkodók „második parlamentje” (1690–1695) – 1694-ben fogadta el. Az ún. „második parlament” számos jogszabályt hozott, de az „érdeklődés középpontjában” a háborús kiadások miatt fenyegető pénzügyi

¹⁰⁶ FUCHS, PETER: *Karl (II.)*. In: Euler, Frederich Wilhelm (szerk.): *Neue Deutsche Biographie*. Band 11 (Kafka – Kleinfurher). Verlag Duncker & Humblot. Berlin, 1977. 249. p.

¹⁰⁷ MÁRKI SÁNDOR: *Az újkor története*. In: Márki Sándor (szerk.): *Egyetemes és hazai történelem*. Harmadik kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest, é.n. 202–204. p.

¹⁰⁸ Vö. NICHOLS, GLENN O.: *English Government Borrowing, 1660–1688*. In: Semmel, Bernard (szerk.): *Journal of British Studies*. Volume 10. Number 2. Trinity College. Hartford (Connecticut, USA), 1971. 104. p.; Bank of England hivatalos, elektronikus oldal: <https://www.bankofengland.co.uk/about/history> (Letöltés ideje: 2021. április 6.)

válság elkerülése állt, amelyre megoldást nyújtott a Bank of England felállítása. II. Mária halála (1694. december 28.) után a tory csoportosulás egyre inkább elítélte a franciák elleni háború folytatását, ezért a belpolitikai válság elkerülése miatt a már egyeduralkodó III. (II.) Vilmos – 1695. október 10-én – felosztatni kényszerült az angol parlamentet.¹⁰⁹

III. (II.) Vilmos és II. Mária – elenyésző tory többségű – „második parlamentjét” 1690. február 6-án hívta össze, amely alakuló ülését 1690. március 20-án tartotta. A „második parlament” hat ülészetet „élt meg”, mielőtt III. (II.) Vilmos 1695 késő őszi feloszlatta azt. A parlament által hozott jelentősebb jogszabályok a következők voltak: az admiraltásról szóló törvény („Admiralty Act 1690”), az „ellenségekkel való levelezésről” szóló törvény („Correspondence with Enemies Act 1691”). Utóbbi jogszabály gyakorlatilag a trónját elvesztett II. (VII.) Jakabbal és az ún. „jakobitákkal” való mindennemű kapcsolatot hazaárulásnak („high treason”) minősített. Ugyancsak az ún. „második parlament” fogadta el az ún. „Poor Relief Act 1691” nevű jogszabályt, amely egy jelentős társadalmi problémát, a szegények segélyezéséről, megsegítéséről rendelkezett, rámutatva a korábbi hasonló jogszabályok hiányosságaira. Törvény született a királyi bányákról („Royal Mines Act 1693”) is, akárcsak bizonyos alsóházi képviselők diszkvalifikációjáról, illetve visszahívásáról („The House of Commons (Disqualification) Act 1693”). Az ún. „Meeting of Parliament Act 1694” nevű jogszabály a parlament összehívásáról, illetve a háromévi általános választásokról hozott rendelkezéseket. Végül, az ún. „Profane Swearing Act 1694” a káromkodás bizonyos „minősített” eseteit volt hivatva büntetni.

III. III. (II.) Vilmos, mint „egyeduralkodó” (1694–1702)

II. Mária 1694. december 24-én bekövetkezett halálát követően férje, III. (II.) Vilmos nyolc éven át, haláláig (1702) egyedül uralkodott. Elmondható, hogy bár a – jobbára Franciaországba szorult – jakobiták nem adták fel a harcot, a protestáns angol és skót királynak sikerült stabilizálnia hatalmát országaiban. Ezért a súlypont a franciákkal való viszonyra terelődött.¹¹⁰

Regnálása és élete utolsó nyolc évében III. (II.) Vilmos figyelmét jobbra az európai nagypolitika kötötte le. Száz év alatt az európai hatalmi struktúra igencsak átalakult. Az egykor félelmetes – és ütőképes – szárazföldi alakulatokkal, valamint erős „Armadával” rendelkező Spanyolország hatalmi fénye megkopott. Gyalogsága alig néhány ezer főre, a hatalmas hajóraj tizedrészére olvadt, arzenáljai megsemmisültek, kincstára kiapadt.¹¹¹ Az Ibériai-félsziget állama helyett új nagyhatalom jött létre: Franciaország. A XIV. Lajos francia király (1643–1715) uralkodása idején Franciaország nagyhatalmi fénykorát élte, amely sokkal veszélyesebb árnyékként vetült a protestáns Angliára és az ugyancsak protestáns Egyesült Tartományokra, mint korábban a félelmetes „pápista” Spanyolország.

¹⁰⁹ *The London Gazette. Issue:3122.* Published by Authority. London, 1695. október 10. 1. p.; *The 2nd Parliament of William and Mary (from Dec. 1694 the 1st Parliament of William III).* The History of the Parliament: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1690-1715/parliament/1690> (Letöltés ideje: 2021. április 6.)

¹¹⁰ MORTON 1947, 297. p.

¹¹¹ MAUROIS é.n, 390–391. pp.

A „Napkirály” országának határait a Rajna vonaláig kívánta kiterjeszteni, amely azt jelentette, hogy Flandria, továbbá Észak-Brabant és Maastricht környéke is a liliomos zászló főhatalma alá került volna. A hollandok kereskedelmi érdekeltségeik, valamint gyarmataik megtartása miatt is aggódtak. Angliának ugyancsak a kereskedelem, illetve a feltörekvő gyarmati pozíciója miatt volt tűrhetetlen a francia térnyerés. Ezért – amint már említettük – III. (II.) Vilmos csatlakozott a franciaellenes koalícióhoz, az ún. „Augsburgi Ligához”, ezáltal megvédte szülőhazájának déli részét. A liga 1688 és 1697 között – az ún. „pfalzi örökösödési háborúban” – jelentős küzdelmet folytatott a francia hegemonia megtörése érdekében. A „grandeur” szemlélet, vagyis „(...) egyszerre és egyidejűleg kézben tartani a Földközi-tengert és az óceánt, fölényben lenni a szárazon és vízen, meghaladta Franciaország erejét.”¹¹² Ennek ellenére a franciák több, jelentős győzelmet arattak.

A franciák ellen folytatott háború II. Mária halála után is folytatódott, habár – a második szakaszban – a „kivérzett” felek – 1694 és 1695 között – egyre inkább diplomáciai útra terelték azt. A háborúskodást végül az ún. „rijswijki békeszerződés” (1697) zárta le. A békeszerződést valójában – eltérő időpontokban – több, különböző megállapodás formájában írták alá a felek. Először 1697. szeptember 20-án Franciaország, valamint Anglia és Spanyolország kötött békét. Ekkor a Német-római Birodalom mindössze tűzszünetet kötött a franciákkal, csak 1697. október 30-án került sor a régi ellenfelek között a békeszerződés aláírására. A protestáns Egyesült Tartományok és Franciaország képviselői 1697. szeptember 21-én írták alá a békeszerződést, ugyanakkor a felek egy kereskedelmi célú megállapodást is kötöttek.¹¹³ A béke azonban nem volt hosszú életű, mivel az utolsó spanyol Habsburg, II. Károly spanyol király (1665–1700) halála után hamarosan újabb fegyveres konfliktus robbant ki, az ún. „spanyol örökösödési háború” (1701–1714).¹¹⁴

Az angol belpolitikát tekintve – 1694 és 1702 között – számos, jelentős jogszabály született. III. (II.) Vilmos egyeduralma idején ötször ült össze az angol parlament. A tárgyilagosság kedvéért fontos hangsúlyozni, hogy az első, a „társuralkodók” által, még 1690-ben összehívott parlament volt, amely csak II. Mária királynő halála után, 1685-ben oszlott fel. III. (II.) Vilmos – whig többségű – „második parlamentje” 1695 és 1698 között működött és három ülészakon át tartott. A teljesség igénye nélkül jegyezzük meg, hogy törvényt hozott – egyebek mellett – a kvéker kérdésben (1695), továbbá a parlamenti választások (1695), a felségárulás (1696), a pénzhamisítás (1696), az istenkáromlás (1697), a jakobitákkal szembeni fellépés (1697), etc. ügyében.¹¹⁵

III. (II.) Vilmos – whig többségű – „harmadik parlamentje” 1698-ban mindössze két ülészakot ölelt fel és foglalkozott – többek között – a kalózkodás, valamint a pápisták hatalmának visszaszorításával.¹¹⁶

Az uralkodót élete utolsó éveiben a trónutódlás kérdése foglalkoztatta leginkább, mivel nem voltak törvényes utódjai. Felesége halála után (1694) nem nősült újra, ezért az

¹¹² MAUROIS (II.) é.n., 391. p.

¹¹³ ISRAEL, FRED: *Major Peace Treaties of Modern History, 1648–1967 Volume I*. Chelsea House Publishers. New York, 2001. 145–176. pp.

¹¹⁴ KOMJÁTI – MAKKAJ 1945, 208–210. pp.

¹¹⁵ *The 2nd Parliament of William III*. The History of the Parliament: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1690-1715/parliament/1695> (Letöltés ideje: 2021. április 6.)

¹¹⁶ *The 3rd Parliament of William III*. The History of the Parliament: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1690-1715/parliament/1698> (Letöltés ideje: 2021. április 6.)

angol és skót trón jogos örököse, a protestáns (Stuart) Anna hercegnő lett, akinek terheségei általában vetéléssel, illetve halvaszületéssel végződtek. Egyedül egyik fia, Vilmos (1689–1700), Gloucester hercege élt hosszabb ideig, azonban 1700-ban ő is elhalálozott. Időközben – 1701-ben – II. (VII.) Jakab is elhunyt. Ennek ellenére a jakobiták továbbra is csak a lehetőséget várták, hogy II. (VII.) Jakab fiát – James Edward Francis Stuartot, III. (VIII.) Jakab néven – trónra ültessék. Ennek megelőzésére az 1701-ben egy ülészakra összeült angol parlament, azaz III. (II.) Vilmos tory többségű „negyedik parlamentje” törvényt fogadott el, az ún. „Act of Settlement” (1701) formájában.¹¹⁷

Az ún. „Trónöröklési törvény” kimondta – egyebek mellett –, hogy római katolikusok nem foglalhatják el a trónt. (Stuart) Anna halála után – amennyiben nincs törvényes utódja – I. (VI.) Jakab dédunokája, a protestáns (Braunschweig-Lüneburg-i) György (1660–1727), a hannoveri választófejedelem (1698–1727) foglalhatja el a trónt.¹¹⁸ Megjegyezzük, hogy a protestáns Egyesült Tartományok történelmében – III. (Orániai) Vilmos halálát követően az ún. „második helytartónélküli időszak” (hollandul Tweede Stadhouderloze Tijdperk) vette kezdetét, amely közel ötven éven át, egészen 1747-ig, IV. (Orániai) Vilmos „kérészetű” – 1747 és 1751 között végbement – helytartóságának kezdetéig (1747) tartott.

III. (II.) Vilmos ötödik, egyben utolsó „parlamentje” 1701 végén ült össze, ugyancsak egy ülészak erejéig. Felosztatására azonban csak az uralkodó halálát követően 1702 májusában került sor. Az elenyésző whig többségű „ötödik parlament” ugyancsak jobbra a trónutódlás kérdésével foglalkozott, tartva az esetleges jakobita hatalomátvételtől. Emellett más kérdésekben is döntött.¹¹⁹ Újból foglalkozott például a kvékerek ügyével is. Ez utóbbi kérdésben a parlament az 1695. évi, a kvékerekről¹²⁰ szóló tör-

¹¹⁷ *The 4th Parliament of William III.* The History of the Parliament: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1690-1715/parliament/1701-0> (Letöltés ideje: 2021. április 6.)

¹¹⁸ Vö. KISTELEKI ET AL. 2002, 71–73. pp.; SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: *Anglia története*. Negyedik kiadás. Maecenas Történelem könyvek. Maecenas Könyvkiadó. Budapest, 1994. 164. p.; *The Act of Settlement. Kings and Queens of Great Britain. Atlas Edition Maxi Cards. Hanoverians. George I. 1714. The King and his Parliament.* Atlas Edition UK Ltd. London, 2001.; *The Electorate of Hanover. Kings and Queens of Great Britain. Atlas Edition Maxi Cards. Hanoverians. George I. 1714. The King and his Dominions.* Atlas Edition UK Ltd. London, 2001.

¹¹⁹ *The 5th Parliament of William III.* The History of the Parliament: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1690-1715/parliament/1701> (Letöltés ideje: 2021. április 6.)

¹²⁰ A kvékerek üldözése már II. (Stuart) Károly regnálása (1660–1685) idején is megfigyelhető volt. Ennek „próza oka” – egyebek mellett – abban keresendő, hogy a vallási közösség hívei nem szimpatizáltak a Stuartokkal, illetve az ún. „restaurációval”, vagyis a monarchia visszaállításával. Vallási értelemben a Magyar Katolikus Lexikon a következőket írta róluk: „Kvékerek (az angol quake, „reszket, borzong” szóból: „reszketők”): anglikán szekta. – 1647-ben George Fox alapította. A hivatalos anglikánizmussal szemben az eksztatikus-misztikus irányzat képviselői. Elragadtatást színlelő, reszketeg külsejükről kapták a néptől a kvéker nevet. Önmagukat a Világosság Fiainak, az Igazság Barátainak vagy a Barátok Társaságának nevezték. Elutasították az anglikán államegyházat, az esküt és a katonai szolgálatot, ezért Angliában 1661-ben és 1664-ben törvényt hoztak ellenük, s üldözni kezdték őket. A kivándorolt kvékereket Új-Anglia gyarmaton is üldözték, William Penn azonban, aki maga is kvéker volt, Pennsylvániában 1681-ben közösségalapítási jogot, 1689-ben teljes vallásszabadságot adott nekik. [...] Tanításuk: a világot teremtő Isten Lelke által működik mindenütt. A Lélek sugalmazta a Bibliát, és legtökéletesebben Jézusban működött, aki a kereszten megváltotta a bűnös emberiséget. Ez a Lélek mindig közvetlenül megnyilatkozik: az egyes emberekben lévő isteni mag erejéből hirtelen fölragyogó „belső világossággal” mindenkit felvilágosíthat az igazságról, bárkiben megtörheti a bűn hatalmát, és bárkit az üdvösség útjára vezethet, általában is, egyes helyzetekben is. A Lélek tehát minden vallási megismerés és személyes megszentelődés forrása és normája. Ezért a szentségekre, dogmákra, hivallásra,

vényt („Quakers Act 1695”) hosszabbította meg tizenegy évvel, amelyet 1715-től Skóciára is kiterjesztettek.¹²¹

III. (II.) Vilmos felesége halála után még nyolc évig uralkodott, mielőtt meghalt. Egy téli reggelen, 1702. február 21-én a Hampton Courtba vezető úton – a források szerint a ma Londonhoz tartozó Richmond Park területén – a „Sorrel” névre hallgató lova egy vakondtúrásban megbotlott és ledobta az uralkodót. A király kulcscsonttörést szenvedett. A csont rögzítése után III. (II.) Vilmos ragaszkodott ahhoz, hogy visszavigyék a Kensington-palotába. Az utazás alatt a rögzített csont elmozdult, „hazaérkezve” azt ismét rögzíteni kellett. Az uralkodót minden bizonnyal megviselte a baleset. Az „orvosi ellátást” követően a palota King’s Gallery részében egy székben foglalt helyet a nyitott ablak mellett, majd elaludt. A hideg miatt – az amúgy is erősen asztmás – király belázasodott és tüdőgyulladást kapott. Mivel az uralkodó – pihenés helyett – betegen is igyekezett teendőit ellátni, ezért szervezete még jobban legyengülhetett. III. (II.) Vilmos a baleset után két héttel, 1702. március 8-án, a Kensington-palotában hunyt el. Földi maradványait a Westminster-apátságban temették el. Csak néhányan gyászolták. Ellenségei, a „jakobiták” sokszor emelték poharukat „a kis fekete bársonymellényes úriemberre”, azaz a vakondra, amelynek földtúrása a király halálát előidézte,¹²² holott azt valójában a tüdőgyulladás okozta.

A gyermektelen királyt az angol és a skót trónon – törvényes utód híján, sógornője – az utolsó Stuart uralkodó, Anna királynő (1702–1714) követte.

IV. III. (Orániai) Vilmos regnálásának megítélése

Az angol és skót királyról, illetve holland helytartóról szóló tanulmány végére érve célszerű röviden összefoglalnunk az uralkodó történelmi jelentőségét. Jelentéktelen hercegből nemcsak a protestáns Egyesült Tartományok helytartója lett, hanem Anglia és Skócia trónját is elfoglalhatta. A „szigetországban” holland származása miatt mindvégig idegenként tekintettek rá, nem sikerült megszerettetnie magát alattvalóival, azonban ez nem kizárólag rajta múlt. Kiváló reálpolitikusként és elkötelezett protestánsként sikeresen védekezett XIV. Lajos túlzott nagyhatalmi ambícióival szemben, ezáltal a korabeli Európa egyik legjelentősebb államférfijává lépett elő. Az angol belpolitikában is többé-kevésbé sikeresen egyensúlyozott az uralkodópárti tory és a jobbára uralkodóellenes whig szerveződés között. Regnálása több tekintetben sikeres volt, illetve nagy jelentőséggel bírt.

papságra és egyházra nincs szükség. A kvékerek istentisztelete hallgató áhitat, melynek során ha valaki bensőleg megvilágosul, élményét imádság vagy rövid beszéd formájában közli a többiekkel. Mivel a kvékerek szerint a Lélek mindenkit egyenrangúnak tekint, nem ismernek faji vagy társadalmi megkülönböztetést, elvetik a háborút; tökéletes igazmondást követelnek, ezért nincs szükségük esküre; szolgálatára vannak embertársaiknak, megvetik az alkoholt és a luxust.” DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. VII. kötet (Klacs-lond)*. Szent István Társulat az apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 2002. 583. p.; Vö. ANTAL TAMÁS: *Az angol esküdszék története*. Iurisperitus Kiadó. Szeged, 2019. 58–59. pp.

¹²¹ Vö. THOMSON, MARK A.: *A Constitutional History of England. 1642 to 1801*. Methuen. London, 1938. 277. p.

¹²² Vö. GRANT 1996, 193. p.; HILLIAM 2007, 207. p.; PHILLIPS 2006, 169. p.; VAN DER KISTE 2003, 251–255. pp.

RICHARD GYÉMÁNT

WILLIAM (OF ORANGE) III, THE DEFENDER OF EUROPEAN
PROTESTANTISM

(Summary)

William III also widely known as William of Orange. He was the sovereign Prince of Orange from birth, the stadtholder of Holland, Zeeland, Utrecht, Guelders and Overijssel from 1672 and – after the Glorious Revolution (1689) with his wife, Mary II – the king of England, Ireland and Scotland.

William's reign came at a precarious time in Europe when religious divide dominated international relations. William would emerge as an important Protestant figurehead. This study summarizes the political biography of the Protestant ruler from his birth to his death. Initially he was a puppet with no political influence in his country (United Provinces). After the year of disaster (Rampjaar, 1672) became the stadtholder of many provinces of the United Provinces. Over the years he became a famous personality not only in his native country, but also abroad. He became the „Defender of European Protestantism”. His biggest opponent was the catholic Louis XIV, the French King (1643-1715), with whom he fought many wars. The high point of his life, when he became – with his wife, Mary II. – the King of England, Ireland and Scotland. He was a tireless ruler, but unpopular in the „British Isles”. He had many enemies, for example the Jacobites, the Catholic Irish, the French, but – because of his personality and his regal style – the Protestant English and Scots didn't like it either. William III. died at Kensington Palace (London) where he had moved the royal household to „escape” Hampton Court, which was bad for his asthma. He died of pneumonia after a horse riding accident. The king's horse, Sorrel tripped in a molehill and threw its rider. For many years afterwards, his Jacobite enemies would raise their glasses and toast „the little gentleman in the black velvet waistcoat”. The „little gentleman in the black velvet” was the mole.